

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Чернівецький національний університет імені Юрія

Федьковича

Географічний факультет

Кафедра географії та менеджменту туризму

РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

Магістр 620 групи
очної форми навчання
спеціальності 242 «Туризм»
ОП «Міжнародний туризм»
Ніколайчук Олександр

Керівник:

доктор географічних наук,
професор
Кілінська Клавдія Йосифівна

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри №____

від «__» _____ 202__ р.

Зав. кафедри _____ д. геогр. н., доцент Король О.Д.

Чернівці – 2024

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота присвячена розвитку та функціонування релігійного туризму. Об'єктом дослідження є релігійний туризм в Україні. Основні питання, які висвітлені у роботі розкривають сутність, видову структуру релігійного туризму, який є одним з провідних видів туризму у світі та окремих регіонах України. В роботі проаналізовані теоретико-методичні погляди по питанню виникнення та становлення релігійного туризму, аналізу об'єктів релігійного туризму, проаналізовані паломницько-сакральні та релігійні об'єкти, його сучасні та перспективні тенденції. Робота складається з аналізу теоретико-методичних основ вивчення релігійного туризму, включає характеристику структури релігійного туризму в Україні та Карпатському регіоні, визначення сучасних особливостей релігійного туризму.

Ключові слова: релігійний, паломницький, сакральний туризм, паломницько-сакральні та релігійні об'єкти протестантської, мусульманської та удейської віри.

ABSTRACT

The master's thesis is devoted to the development and functioning of religious tourism. The object of the research is religious tourism in Ukraine. The main issues covered in the work reveal the essence, the specific structure of religious tourism, which is one of the leading types of tourism in the world and in certain regions of Ukraine. The paper analyzes theoretical and methodological views on the emergence and formation of religious tourism, the analysis of religious tourism objects, analyzes pilgrimage-sacred and religious objects, its current and future trends. The work consists of an analysis of the theoretical and methodological foundations of the study of religious tourism, includes the characteristics of the structure of religious tourism in Ukraine and the Carpathian region, the definition of modern features of religious tourism.

Keywords: religious, pilgrimage, sacral tourism, pilgrimage-sacral and religious objects of Protestant, Muslim and Jewish faith.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Олександр Ніколайчук

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....		3
ВСТУП.....		5
Розділ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ.....		7
<i>1.1.</i>	<i>Основи релігійного туризму.....</i>	<i>7</i>
<i>1.2.</i>	<i>Теоретична база та методичні основи релігійного туризму</i>	<i>9</i>
<i>1.3.</i>	<i>Географічна площина у релігійному туризмі та паломництві.....</i>	<i>16</i>
<i>1.4.</i>	<i>Релігійні свята – основа розвитку релігійного туризму.....</i>	<i>18</i>
<i>Висновки до першого розділу.....</i>		<i>22</i>
Розділ 2. СТРУКТУРА РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ: ВЧЕННЯ І ДІЙСНІСТЬ.....		24
<i>2.1.</i>	<i>Сакральний туризм у структурі релігійного туризму.....</i>	<i>24</i>
<i>2.2.</i>	<i>Езотеричний різновид релігійного туризму.....</i>	<i>29</i>
<i>2.3.</i>	<i>Паломницький туризм в Україні: витоки та сьогодення...</i>	<i>30</i>
<i>Висновки до другого розділу.....</i>		<i>33</i>
Розділ 3. РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ.....		34
<i>3.1.</i>	<i>Релігійно-паломницька спадщина України.....</i>	<i>34</i>
<i>3.2.</i>	<i>Православний релігійно-паломницький туризм в Україні...</i>	<i>36</i>
<i>3.3.</i>	<i>Сакрально-паломницько-релігійні об'єкти в Україні.....</i>	<i>41</i>
<i>3.4.</i>	<i>Паломницько-сакральні та релігійні об'єкти римокатолицької та греко-католицької віри.....</i>	<i>44</i>
<i>3.5.</i>	<i>Паломницько-сакральні та релігійні об'єкти протестантської, мусульманської та удейської віри.....</i>	<i>46</i>

<i>Висновки до третього розділу.....</i>		50
Розділ 4. РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ.....		51
4.1.	<i>Особливі магніти релігійного туризму у Карпатському регіоні України.....</i>	51
4.2.	<i>Релігійний туризм у Львівській області.....</i>	54
4.3.	<i>Релігійний туризм в Івано-Франківській області.....</i>	57
4.4.	<i>Релігійний туризм у Закарпатській області.....</i>	61
4.5.	<i>Релігійний туризм в Чернівецькій області.....</i>	66
<i>Висновки до четвертого розділу.....</i>		72
Розділ 5. СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....		73
5.1.	<i>Кардинальна трансформація релігійного туризму на початку XXI століття.....</i>	73
5.2.	<i>Сучасний стан релігійного туризму в Україні.....</i>	75
5.3.	<i>Загальні перспективні питання релігійного туризму.....</i>	78
<i>Висновки до п'ятого розділу.....</i>		79
ВИСНОВКИ.....		80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....		83
ДОДАТКИ.....		93

ВСТУП

Актуальність дослідження. В останні роки туристична сфера України націлена на розвиток сучасних креативних видів туризму, діяльність яких можна реалізовувати в межах країни. До них відноситься релігійний туризм з його різновидами (сакральний туризм, паломницький туризм, езотеричний туризм), котрі забезпечують потреби туриста, який прямує до намолених роками територій.

Першоосною виникнення досліджуваного виду туризму стали світові релігійні атракції. З часом віряни побачили, що в межах свого звичного середовища існують не менш значимі сакральні, паломницькі та інші об'єкти, які наділені надлюдською енергетикою, звернення до яких призводить до реалізації задуманих мрій та духовного очищення. З розвитком суспільних процесів духовність стала необхідною складовою життя. Тому, користуючись власним життєвим досвідом та своїх близьких, людина почала задумуватися про відвідування релігійних об'єктів як в межах своєї країни, так і за її межами. Наступним етапом стала організація поїздок по святих місцях. Таким чином релігійний туризм став складовою частиною людського соціуму.

Сьогодні цей вид є одним із найважливіших туристичних видів. Йому присвячена низка наукових публікацій, у яких висвітлені питання історії та теорії релігії [34, 39, 67, 83, 90], паломництва [51, 58, 95], функцій та завдань туризму [7, 12, 30], основ рекламної справи [9, 36, 98], удосконалення маркетингової стратегії туристичного підприємства [6, 50, 70, 73], тощо.

Існуючий теоретичний і практичний доробок науковців України та світу має свої особливості. По-перше, у більшості робіт висвітлюються окремі питання-складові релігійного туризму, По-друге, більша частина інформативного матеріалу публікацій – це характеристика найвизначніших світових та вітчизняних релігійних об'єктів. По-третє, відсутня комплексна характеристика всіх складових релігійного туризму. Тому, виходячи з аналізу

літературних джерел та користуючись власними спостереженнями, була окреслена **мета** магістерської роботи, яка укладається у проведенні комплексного аналізу видової структури релігійного туризму.

Для досягнення окресленої мети вирішувалися наступні завдання:

- ✓ вивчення та аналіз теоретико-методичних основ релігійного туризму;
- ✓ виявлення змісту релігійного туризму;
- ✓ створення комплексної характеристики релігійного туризму в Україні;
- ✓ аналіз різновидів релігійного туризму в Карпатському регіоні – одному з найбільших релігійних регіонів України;
- ✓ виявлення сучасних питань подальшого розвитку вказаного виду туризму.

Об’єктом дослідження є релігійний туризм в Україні.

Методи дослідження. У магістерській роботі використані ретроспективний, системний, структурний, літературний, картографічний, статистичний методи дослідження, що дозволило сформувати комплексну характеристику об’єктів релігійного туризму.

Інформаційною базою магістерської роботи стали матеріали Комітету статистики України, релігійних щорічників, фондові джерела Державного архіву України.

Практичне значення роботи. Результати проведеного вивчення можуть стати першоосновою до вивчення питань видової структури туризму України.

Структура: магістерська робота складається зі вступу, п’ятьох розділів та підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Список використаних джерел містить 99 найменувань; загальна кількість сторінок – 113. Основний текст – 82 сторінки.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

1.1. Основи релігійного туризму

Сьогодення диктує умови відпочинку, одним із видів якого є духовний, який можна ідентифікувати як релігійний туризм. Існує думка, що він виник тоді, коли людина налагодила свій побут, займалася господарськими процесами (меркантильний підхід), зміцнювала родинні та общинні зв'язки. При такій ситуації сформувалася необхідність духовного зростання, такого, яке б допомагало у всіх світських справах. Звернення до сил природи – перший етап духовного збагачення людини. Віра у створені ідоли природи допомагала, однак бажання виокремити одного серед багатьох богів, вважати його Вищою Силою над всією природою, було у людини головним. Вища Сила створювала всі необхідні умови для відчуття місця людини у світі і весь світ у людині. З цього постулату виходить, що людина повинна була виокремити на своїй території Святе Місце. А далі, у призначений час вона повинна відвідувати його, проводити певне спілкування з духовним світом, розповідати Вищій силі свої особливі моменти життя, просити допомоги та надіятися на неї. Поступово ця система буденного життя входить у практику, розвивається, удосконалюється.

Первісна людина не була відокремлена від світу. Вона спілкувалася зі своїми близькими родичами, членами общини, передавала їм позитивні та проблемні питання свого життя, розповідала про особливе спілкування зі всевишніми силами. Так почала зароджуватися релігія та релігійний туризм і це можна вважати першим етапом становлення релігії та релігійного туризму.

Релігія (від лат. *religio* – зв'язок) – це особлива сфера духовного життя, яке складається з культурних цінностей і світоглядів. У її структурі чітко виділяється людство та його духовність [32, 43]. Релігія пройшла складний шлях свого існування. Описувати його дуже складно, оскільки кожна держава,

регіон, материк світу має свої релігійні особливості становлення та розвитку. Загальним для всієї земної кулі постулатом є наступний: релігія – одна із сфер життя соціуму, яка може управляти ним, скеровувати його у необхідному напрямі, духовно та морально збагачувати та керувати ним. Безперечно, що основні постулати релігії є незмінними. Це віра у Господа Бога, віра у потойбічне життя, віра у безсмертність душі людської.

Основою релігії є духовність людини, яка проявляється не лишень притримуванням певних житейських устоїв, але й створенні певних унікальних за своєю будовою, архітектурним стилем, призначенням молитовних будинків, храмів, соборів, монастирів, церков, тобто тих будов, у яких людина може звернутися зі своїми молитвами до Всевишнього. Розбудова релігійних об'єктів є другим етапом становлення релігії та релігійного туризму.

Найцікавішим є третій етап, який складається з зародження релігійного туризму [71].

Основою релігійного туризму є подорожі за межі традиційного середовища помешкання терміном не більше року. Основною метою подорожей є відвідини молитовних святих місць та центрів релігій – територій, на яких сформувалися релігійні канони, вірування, та існувала мережа визначних культових об'єктів.

Початок становлення релігійного туризму науковці пов'язують з дохристиянськими часами, масову діяльність – з Середньовіччям, активний розвиток – з сьогоденням (екскурсійно-пізнавальна направленість). У різні часи цей вид туризму мав свої форми прояву: хрестові походи, священні подорожі, паломництво, релігійне пізнання світових релігійних центрів.

Основне призначення релігійного туризму укладається у відродженні релігієзнавства та релігій, у суб'єктивному відношенні – зціленні людської душі, розвиткові екскурсійної діяльності, тощо (табл. 1.1). Ментально, кожен вірянин вважав спілкування зі святими місцями корисними та такими, які призведуть до покращення буття.

Таблиця 1.1

Основні функції туристів, які займаються релігійним туризмом

Турист - паломник	Бажає отримати благодать, здійснює свою подорож до святих місць із метою духовного очищення. Умови проведення паломництва аскетичні.
Турист, який обирає релігійний туризм	Стає учасником організованих туристичних екскурсій, під час яких передбачене комфортне проживання. Наділений комунікаційним потенціалом.
Висновок: релігійний туризм і паломництво духовно виховують нації, є знаряддями культурного діалогу і призначаються для встановлення суспільної злагоди та міжконфесійної толерантності.	

1.2. Теоретична база та методичні основи релігійного туризму

Релігійний туризм багатогранний вид туризму. За своєю структурою, у більшості випадків, він поділяється на сакральний, езотеричний, паломницький. Всіх їх об'єднує одна мета – відвідування святих місць (церков, монастирів, тощо) (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Структурні рівні релігійного туризму

Сакральний туризм – відвідування туристом територій, які мають відношення до Божественного, релігійного, небесного, потойбічного, ірраціонального, містичного життя.	Езотеричний туризм – це вид релігійного туризму, який будується на філософських поглядах релігійного світосприйняття і пошуку сенсу життя у процесі подорожі.
РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ	
Паломницький (від лат. <i>Palma</i> – «пальма», «Палома» – пальмова гілка, яка стала належністю вітання Ісуса Христа) туризм – поїздки осіб різних конфесій з паломницькою метою.	

Сучасні наукові напрацювання (табл. 1.3) у галузі релігійного туризму дозволили скласти загальну уяву про релігійний туризм, його структуру, функції та підходи до вивчення.

Таблиця 1.3

Теоретичні та методичні підходи до вивчення релігійного туризму

Сучасне тлумачення термінів	Наділений пізнавальним і релігійним аспектами. Складається з паломницького туризму.
А. Кузишин	Рівні релігійно-паломницького туризму (РПТ): – локальний (одноденні мандрівки); – регіональний (короткотривалі). За кількісними показниками РПТ поділяється на індивідуальний, сімейний або груповий, з урахуванням кількості учасників.
А. Ковальчук	Мандрівка, яка дозволяє духовно та пізнавально збагатитися новими враженнями.
М. Мальська, М. Рутинський	Складова духовного відродження суспільства.
О. Бейдик, В. Кравців, Л. Гринів, М. Копач, С. Кузик	Входить до складу суспільно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів.
Ю. Калініч, О. Саган, О. Орлова, М. Біржков	Структуризація паломницького туризму.
О. Любіцева, П. Яроцький, З. Сапелкіна, І. Хроненко, Т. Андрєєва	Методичні підходи до вивчення релігій та туристичного туризму.
В. Бабарицька, М. Соколова, Н. Данько, А. Байназаров	Підгрунття релігійного туризму та паломництва.
А. Атік, Н. Жданов, Ю. Скорченко)	Реклама у релігійному туризмі.
О. Шаблій	Дефініція паломницького туризму і паломництва.
Закон України «Про охорону культурної спадщини»	Сакральні об'єкти – це історичні пам'ятки.
Сучасна та вітчизняна	Релігійний турист – це Паломник – це людина,

термінологія	людина, яка виїжджає за межі традиційного середовища помешкання на термін не більше року для відвідування святих місць і центрів релігій.	яка прагне до кочового життя, згідно з імпульсом природи, яка бажає відречення на певний час від життєвих проблем.
Функції релігійного туризму	Інтеграційна – об’єднує людей за релігійними поглядами.	
	Регулятивна – поведінкова, зміст якої укладається у дотриманні всіх культових правил.	
	Комунікативна , дозволяє спілкуватися з людьми одновірцями.	
	Світоглядна пропагує філософію буття.	
	Естетична допомагає розвивати суб’єктивну естетику життя.	
	Рекреаційна (терапевтична) – відпочинкова, у деякому сенсі – аскетична, сприяє позбутися сучасних суспільних перевантажень.	
	Пізнавальна , поєднує духовність людини з її інтелектуальним світосприйняттям.	
	Виховна – функція накопичення знань про релігію та регіон її поширення.	

У більшості з них висвітлені питання:

- 1) окреслення чинників, що сприяють становленню релігійного туризму;
- 2) виявлені окремі проблеми розвитку релігійного туризму;
- 3) науково-публіцистичного характеру, де висвітлюються найбільш значимі об’єкти релігійного туризму в Україні.

Серед теоретичних напрацювань виділяються роботи, у яких:

- 1) релігійному туризму «приписують» функцію пізнання, хоча вся структура туристичної сфери націлена на пізнання [7]. Тому як на нашу думку, виокремлювати у межах релігійного туризму його одну з функцій недоречно;

2) ведеться полеміка про «паломництво» і «паломницький туризм» (перше – традиційна сакральність акту паломництва, друге – спостережувана світська поведінка). Паломництво базується на переконанні вірянина відвідати святі місця. Це і є одним з визначальних основ подорожування [23];

3) релігійний туризм вважається подорожжю релігійно-пізнавальної спрямованості [62].

Зарубіжні наукові студії націлені на вивчення культових територій за допомогою:

а) соціологічних методів – анкетування і інтерв'ювання паломників і членів Правління святинь [51];

б) методу «активного спостереження» за участі у священних ритуалах і церемоніях;

в) методу самоідентифікації (самостійного визначення свого статусу).

Класифікувати сьогодні мотиви релігійного туризму і паломництва дуже складно, тому що дуже активно взаємодіють у соціумі релігійні і світські, меценатські та спонсорські елементи життя. Попри це, маючи на меті досконало проаналізувати релігійний туризм в Україні, нами виділена група методичних підходів, які розкривають вказане питання (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Основні підходи до вивчення релігійного туризму

№ з/п	Підхід	Атрибути	Основні особливості	Об'єкт
1.	Експертний	Атестація	Вербальна характеристика.	Релігійний туризм
2.	Теоретичний	Дисциплінарний.	Аналіз існуючих напрацювань.	
3.	Діалектичний	Діалектична логічність.	Інтегральне й самостійне функціонування.	
4.	Гносеологічний	Відображення реальної ситуації	Змістовна інтерпретація.	
5.	Лінгвістичний	Математичний.	Використання кількісних показників.	

6.	Математичний	Кількісні свідчення.	Аналіз просторових особливостей.
7.	Логічний	Діалектичний.	Постановка завдання та його вирішення.
8.	Динамічний	Змінність.	Часова та числова інтерпретація.
9.	Статистичний	Статистичні показники.	Математичний оператор.
10.	Структурно-функціональний	Змістовний.	Різновид об'єкта дослідження.

Релігійний туризм має й інше своє «забарвлення». Часом він слугував прикриттям для вирішення своїх політичних, економічних, ін. інтересів, які були зовсім не релігійного характеру [82]. Так дехто мав на меті набути окультних знань, політичні та військові резиденти вивчали політичну ситуацію у країні паломництва, мистецькі творчі особи знайомилися та збирали манускрипти для своїх власних чи державних бібліотек, окремі порушники законів мали можливість (у статусі паломника) уникнути кримінальної відповідальності, торгівці розширювали асортимент своїх товарів і із-за кордону направлялися величезні каравани зі скарбом, дорогоцінностями та іншими товарами та продуктами.

Однак вказані недогляди не зменшують важливості проведених вивчень питання релігійного туризму, навпаки, як на нашу думку, на початковому етапі дослідження релігійного туризму важливо зменшити видову його структуру, сприймати та аналізувати його з позицій туристів релігійного туризму та туристів-паломників, що значно зменшить непорозуміння при вивченні окремих об'єктів та їх класифікації. Такий підхід представлений у магістерській роботі і доводить у першу чергу, що важливо скласти реєстр всіх об'єктів релігійного туризму та паломництва в Україні.

Українські віряни активно приймають участь у розвитку релігійного туризму в Україні. Однак вони формують окрему групу паломників, які знайомляться зі світовими центрами релігійного туризму. Це:

– світовий центр культу – Єрусалим, святе місце для віруючих трьох релігій – іудаїзму, християнства і ісламу;

– стіна плачу, де моляться ортодокси-євреї;

– прихильники християнської віри розглядають Єрусалим (особливо храм Воскресіння – головна святиня християнської віри, реліквії храму – Голгофа, камінь Помазання, Живоносний Гріб Господній, Склеп поховання Сина Божого) як місце життя Ісуса Христа;

– мусульмани центром притягання вважають мечеть Омара – культова ісламська споруда, купол якої символізує священну скелю, з якої пророк Мухамед вознісся на небеса.

Особливо паломники з України відвідують Єрусалим перед Паскою, у час, коли здійснюється сходження Благословенного вогню.

Три основні релігії – християнство, буддизм та іслам сьогодні є найбільш масштабними у світі. Загалом, витоки світових релігій пов'язані територіальним чинником: іслам і християнство виникли на Близькому Сході, буддизм – на півострові Індостан. Далекий Схід і півострів Індостан вважаються районами зародження людської цивілізації.

Християнство складається зі трьох віток – православної, католицької і протестантської [97] і нараховує близько 2 млрд богомільних. Перша вітка превалює в Україні, оскільки на цій території історично сформувалися православні центри Києво-Печерська лавра (м. Київ), Почаївська Лавра (м. Почаїв).

Протестантизм (до якого належить 36 % всіх християн світу) поширений у всіх регіонах України. Паломництво, як окремий вид релігійного туризму у протестантів відсутній. За чисельністю він набагато менший ніж православна віра.

Буддизм виникнув у східній частині території Індії за часів I тис. до н. е. Основна ознака його – це філософське вчення про безперервну зміну світу.

Релігійний туризм у буддизмі, що налічує 325 млн віруючих, які не здійснюють традиційного паломництва, хоча мають власні центри.

Іслам є третьою релігією, яка пізніше за дві попередні сформувалася. Ця релігія займає друге місце (пропускаючи християнство) за показником людності [72].

Мусульманська релігія на світовому рівні нараховує 2 млрд осіб, серед яких лишень 3 % проживають на європейському материкау.

Ісламська релігія зародилася на Аравійському півострові (VII ст. н. е.): основне кредо – це дотримання звичаїв іудаїзької та християнської релігій. Поділяється на сунітів (більшість) і шиїтів. Найбільшим релігійним центром є мечеть Мекка, всередині якої є гігантський чорний квадрат. Щороку Мекку відвідує близько 2 млн мусульман.

Релігія в Україні завжди існувала. Особливо активно вона проявлялася у сільській місцевості. У великих і малих містах часто релігійні споруди були відведені під склади, виставкові комплекси досягнень соціалістичного устрою, ін. Особливого розвитку релігія набула після розпаду соціалістичного ладу та радянського союзу, де нав'язувався атеїзм. Населення кожного регіону повернулося до своїх історичних традицій, віросповідання. У кінці 90-х років минулого сторіччя активно відбувається розбудова культових споруд, зростає кількість різноманітних релігійних громад, зареєстрованих релігійних організацій багатьох конфесій, які діють і сьогодні. Налагоджуються міжнародні релігійні зв'язки з багатьма регіонами світу, активно розвивається релігійний туризм. Багато релігійних закладів (зокрема – монастирі) стають відомими релігійними центрами.

Християнська релігія стає Панівною релігією в Україні. Її проповідують та притримуються християнських канонів 95 % віруючих, з яких 54,5 % – православні, 18,6 % – католики.

1.3. Географічна площина у релігійному туризмі та паломництві

Насамперед зазначимо, що у релігійному туризмі чітко прослідковуються суспільно-географічні методи вивчення. Науковці фіксують рівень їх збереженості, унікальність та неповторність (ідентичність) сакральних об'єктів, досліджують кількість респондентів, описують унікальність, вивчають ретроспективну основу об'єктів релігійного туризму і, насамкінець, видають наукові видання, які націлені на розвиток вказаного виду туризму. Більшість сакральних об'єктів (собори, храми, лаври) тісно співпрацюють з університетами, інститутами, науковими закладами, кафедрами туризму, де викладаються предмети з релігієзнавства, туризму, ін. наукові курси.

Значне місце у розвитку релігійного туризму відіграють географічні чинники [13]. До них відносяться географічне розміщення та доступність до сакральних об'єктів, сезонність релігійного туризму, демографічні показники, ін. Іншими словами враховуються природно-географічні фактори. Змінними є сучасні особливості територій.

Щодо географічного положення то слід зазначити, що вона має другорядне значення, оскільки турист чи паломник попередньо обізнані у яких природних умовах, природних зонах, регіонах розміщуються їх об'єкти споглядання та паломництва.

Всесвітня туристична організація щорік моніторить кількість паломників, на територіях релігійних святинь. Цей показник коливається від 300 до 330 млн осіб. Загальна кількість релігійних мандрівок у межах певної країни та міжнародних складає більше 600 млн одиниць [64, 65]

Стосовно демографічного показника, то переважну більшість у релігійному туризмі складають жінки. Загалом статистичні відомості про віковий склад паломників представлений у таблиці 1.5.

Знаючи вік туристів туристичні агентства розробляють відповідні комплекси проведення екскурсій, тощо.

Таблиця 1.5

Віковий склад туристів

Вік туристів	% від загальної кількості
15-24 років	13
25-44 років	40
45-64 років	39
65 і більше років	8
Загалом	100

Протягом року найбільша кількість вірян та паломників направляються у свої походи по релігійним об'єктам у теплу пору року. Хоча тут теж є кілька важливих чинників:

1) походи по сакральних об'єктах приурочуються до великих релігійних святкувань [92]. Найбільш насиченими порами року за показником кількості релігійних свят є:

- зима (грудень-січень) – православна, католицька, іудаїзька та ісламська релігія;
- весна (квітень-травень) – православна, католицька, іудаїзька та ісламська релігія;
- літо (червень) православна, католицька, іудаїзька релігія;

2) більшість походів проводяться у теплу пору року, скільки це найоптимальніша пора року для вірян різного віку.

Екскурсійні тури релігійної тематики охоплюють відвідування найзначиміших релігійних місць.

Вітчизняний туристичний ринок представлений туристичними установами, які працюють у сфері практичної організації. 130 паломницьких відділів, служб, агентств, фірм України просувають релігійний туризм на всесвітній релігійний ринок. Загалом, світовий релігійний туризм – це 160 - 360 тис. організованих поїздок і екскурсій, з яких 120-300 тисяч – зарубіжні і 20-60 тисяч – внутрішні [65]. Однак, варто зазначити, що в Україні показники розвитку релігійного туризму у два рази нижчі, ніж у пересічні світові

показники. Причина – слабка популяризація та реклама у засобах масової інформації українських святинь як в межах країни так і за кордоном.

1.4. Релігійні свята – основа розвитку релігійного туризму

Основні потоки прихильників релігійного туризму припадають на релігійні свята. Однак більшість туристів вважають за доцільне відвідати святині релігій під час відпустки, коли є малий наплив туристів. Така ситуація обумовлена суб'єктивним бажанням «побути на самоті з Богом».

Кожна релігія має свої свята. Вони різняться як за кількістю, так і формами проведення. Пропонуємо короткий аналіз релігійних свят трьох найпоширеніших релігій світу та України.

Православні свята. Найголовнішим святом православної церкви є Великдень (Воскресіння Христове), який не має постійної дати у Православному календарі та дванадесяти святкування:

- Різдво Пресвятої Богородиці;
- Воздвиження Хреста Господнього;
- Введення в Храм Пресвятої Діви Марії; Різдво Христове);
- Водохреща – Йордан);
- Стрітєння;
- Благовіщення;
- Вхід Господній у Єрусалим – Вербна неділя;
- Вознесіння;
- Зелені свята – Неділя Святої Трійці;
- Преображення Господнє – Спаса;
- Успіння Пресвятої Богородиці).

Існують ще храмові свята, які святкуються в окремих церквах і регіонах. Вони приурочені до тої чи іншої святої особи чи історичної події, власне яким і була збудована церква чи собор.

Католицькі свята. Католицька церква також має свої атрибути, які складаються з рухомих і нерухомих (обов'язкових) свят [92]. Нерухомі свята ще називають «приписані свята» – «субґраві» (від лат. Sub gravi poena), що перекладається як тяжкий градус вини людини, яка не притримує ці свята). Під час таких свят кожен католик зобов'язаний відвідати святкову Месу, щонеділі відвідувати службу. Єпископи мають право корегувати список свят, власне деякі переносити на неділю.

Рік великих свят у католиків починається 29 листопада – з різдвяного посту.

Рухомі свята (їх всього 16) залежить від дати Великодня. У різні роки вони мають різну дату святкування.

Ісламські (мусульманські) релігійні свята. Святкуються за мусульманським місячним календарем [24]. Пророк Мохаммед вважав, що Аллах призначив для мусульман два великих святкування – це піст та надання помани за членами родини, які відійшли у засвіти.

Мусульманами також вшановуються сім великих свят:

- 1) народження пророків;
- 2) важливі дати, які занесені до мусульманського календаря;
- 3) період великого посту;
- 4) дні сповіді та каяття;
- 5) святкові дні, під час яких надається відпустка працюючим;
- 6) дні родинного зібрання;
- 7) дні, коли дозволяється працювати на підприємстві, школі, однак забороняється працювати вдома.

Наймолодшою релігією у світі є іслам [31]. У мусульманських країнах літочислення ведеться за місячним календарем, що приводить до неспівпадання з нині діючим офіційним календарем, прийнятим у всьому світі. Місячний календар складається з 12 місяців. Одні місячні місяці можуть мати 29 днів, інші -30. Таким чином, місячний рік складається з 354 днів, що на 11 днів

коротше сонячного. Саме цим пояснюється відхилення мусульманського місячного року відносно до астрономічного. Під час таких свят, як стояння біля гори Арафат і Свято жертвопринесення, кожен мусульманин повинен здійснити «Хадж» (паломництво в Мекку до храму Аллаха) як мінімум один раз в житті. Мусульмани можуть відвідувати ці місця в будь-яку іншу пору року, але таке паломництво називатиметься «Умра».

Іудейські релігійні свята. Особливість іудейських свят полягає у тому, що вони відзначаються за місячним календарем, і тому щороку вони припадають на різні дні сонячного календаря [33]. Як вже наголошувалося, місячний рік коротше сонячного приблизно на 11 днів. Для того, щоб єврейські свята завжди випадали на одні і ті ж пори року, у складі староеврейського календаря закладено поєднання сонячного і місячного календарів. Раз в два або три роки додають ще один місяць, і такий рік стає високосним.

Головними релігійними святами у іудеїв є:

- новорічні свята;
- дні великого посту;
- дні, які вшановують історичні корені становлення релігії;
- дні, які описані у Торі – релігійному виданні, у якому описані всі свята, історія іудейського народу, книзі заповідей;

Лідерами серед центрів паломництва є країни, що традиційно вважаються центрами паломництва. Це – Ізраїль (35 %), Україна (23 %), Італія (17 %), Туреччина (16 %), Саудівська Аравія (5 %); інші країни (4 %) [21].

Висновки до першого розділу.

Основою релігійного туризму є природні та природно-антропогенні об'єкти, які за тривалістю свого існування та за певними преференціями набули статусу священних. Дивовижні ікони, які плачуть, визначні релігійні постаті, які набули статусу святих, релігійна цінність певної релігії і віросповідання визначили свою приналежність до рівня святих місцевого, національного,

світового рівня. В останні роки активно розвивається у складі релігійного туризму паломницький туризм. При цьому, елементи цього виду туризму закладені у сутності релігійного, сакрального і паломницького туризму.

У широкому розумінні релігійний туризм охоплює респондентів і об'єкти споглядання, вірування, тощо. Паломницький туризм націлений відвідування найбільших релігійних об'єктів з метою поклоніння, молитви і віри у те, що сокровенні бажання збуватимуться. Елементи духовності тут дуже високі і значимі. Протестанти, які не вшановують святинь, не практикують паломництва.

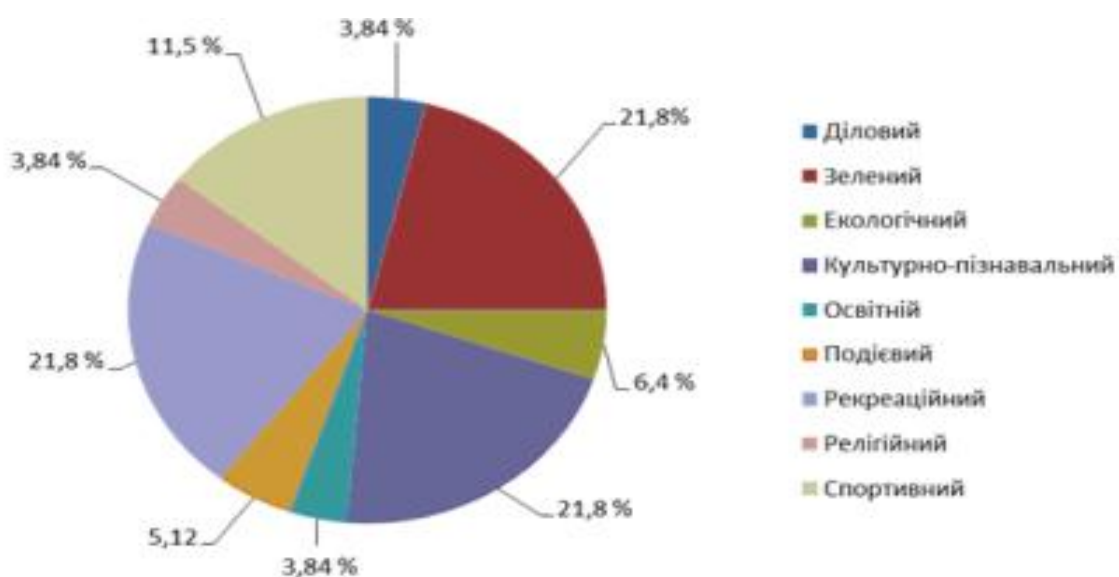
Контингент споживача релігійного туризму є людина, яка цікавиться особливостями релігії, її предметами та культом. Однак запити, духовний стан та відношення до релігійного туриста під час подорожі можуть змінюватися.

Розділ 2. СТРУКТУРА РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ: ВЧЕННЯ І ДІЙСНІСТЬ

2.1. Сакральний туризм у структурі релігійного туризму

Сакральними (священними) місцями, об'єктами є ті, де у різний час були прояви діянь святих, непередбачувані події, тощо. Всі вони мали і мають відношення до релігії. До сакральних об'єктів відносять ще чудотворні ікони, нетлінні мощі Божих угодників, пам'ятки церковного мистецтва, цілющі джерела, місця життя і діяльності релігійних діячів. Ці та інші об'єкти мають фундамент для розвитку вітчизняного і зарубіжного релігійного туризму.

Сакральний туризм в Україні більше представлений іноземними туристами. Так, станом на кінець 2019 р. у загальній кількості прибуттів в Україну загальна кількість туристів склала 12 %. З яких 4 % – це туристи, які прибули для ознайомлення та відвідування сакральних місць України (рис. 2.1).

[Е

лектронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.risu.org.ua>»]

Найбільшу частку в'їзних туристів складають хасиди (більше 30 %), які приїжджають до Умані. Далі (за кількісним показником) йдуть православні релігійні туристи паломники з Польщі, країн Балтії, Чехії, Молдови. Їх «приваблює» багата релігійна (особливо православна) спадщина України, релігійні святині, духовно-релігійна та культурно-мистецька значимість

сакральних об'єктів, тощо. Визначну групу сакральних об'єктів формують численні образи Бога, апостолів, Святої Марії.

Вітчизняні сакральні об'єкти, які створюють всі умови для розвитку аналогічного туризму, мають:

- 1) певне духовне значення (моноконфесійне, міжконфесійне, міжрелігійне);
- 2) статус (походження, час давності;
- 3) свого роду «намоленість»;
- 4) інші релігійно-духовні характеристики (Господська або Богородична, святих угодників чи мучеників, ін.);
- 5) багату видову структуру;
- 6) цікаву, часом містичну історію (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Господські православні святині сакрального вітчизняного туризму

Назва	Розміщення
Великі частки животворящого Хреста Господнього	Києво-Печерська Лавра, мм. Одеса, Чернівці, Луцьк
Частка ризи Господньої з кров'ю Спасителя	Жіночий покровський монастир, м. Київ
Кровоточива ікона Спасителя	Жіночий монастир (с. Чоповичі Житомирська область)
Стопа Пресвятої Богородиці, з якої витікає цілюща вода	Почаївська Лавра
Частинка Поясу Пресвятої Богородиці	Іллінський чоловічий монастир (м. Одеса)
Чудотворні образи «Почаївська», «Зимненська»	Тернопільська і Волинська області
«Успенська», «Києво-братська»	м. Київ
«Призри на смирення»	Введенський чоловічий монастир м. Київ
«Споручниця Грішних»	Рівненська область
«Холмська»	Волинська область
«Волинська»	м. Київ

«Скорботна»	Тернопільська область
«Єлецька»	м. Чернігів
«Святогірська»	м. Чернігів
«Касперівська»	Одеська область
«Боянівська» плачуца	Чернівецька область
«Львівська сльозоточива»	Львівська область
«Я є з вами»	Чернігівська область
«Життєподательниця»	Рівненська область
«Густинська Ярмаркова» та «Скорботна Прилуцька»	Чернігівська область
«Роздества Богородиці»	Чернігівська область
«Піщанська»	Одеська область
«Молченська»	Полтавська область

Поряд з внутрішнім розвитком сакрального туризму широко розвивається нашими туристами і зарубіжний сакральний туризм. Основні атракції його представлені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Господські православні святині сакрального світового туризму

Назва	Розміщення
Храм Гробу Господнього	Єрусалим
Віфлеємська Печера	Ізраїль
Нешвейний хітон Господній	Грузія
Туринська Плащаниця	Італія
Частки Животворчого Хреста Господнього	Єрусалим
Колюча корона Ісуса Христа	Франція
Подарунки чаклунів	Свята гора Афон у Греції
Пелена Богомладенця	Австрія
Пояс Пресвятої Богородиці	Свята гора Афон у Греції
Частка ризи Богородиці	м. Стамбул в Туреччині та в Єрусалимі
Хрест із виноградної лози, який Богородиця подарувала Святому рівно Апостолу Ніні	Грузія
Мощі та чудотворні ікони святих	Свята Земля, Греція, Італія, Кіпр та

апостолів	ін.
Моці та чудотворні ікони	
Святителів Миколая Чудотворця	м. Барі, Італія
Спиридона	о. Корфу, Греція
Пророка Іоанна Хрестителя	Афон, Франція
Великомученика Пантелеймона	Афон, Греція
Георгія	м. Ліда, Ізраїль
Димитрія	м. Салоніки, Греціяї
Великомучениці Катерини	г. Синай, Єгипет
Великомучениці Анастасії	Греція
Великомучениці Параскеви	Сербія
Мучениць Віри, Надії, Любові, Софії	Італія

Багато туристів надають перевагу відвідуванню тих сакральних місць, де зберігаються моці святих угодників (табл. 2.3, див. дод. А 1). Вони вважають їх енергетичними «живими» об'єктами, які, за своєю силою, можуть звернутися до Господа Бога та попросити у нього для них благодаті.

Таблиця 2.3

Моці святих угодників сакрального вітчизняного туризму

Моці	Розміщення
Великомучениці Варвари	Володимирський собор, м. Київ
Моці більше 100-а святих Преподобних отців Києво-Печерських, Святих преподобних Софії та Анастасії Київських, Єлени Флорівської, Димитри Київської та Олімпіади Арзамаської, преподобного Феофіла Христа ради юродивого, Святого Макарія Київського, преподобних Звіринецьких святих та інших Київських святих	Києво-Печерська Лавра
Преподобних отців у горах Дінця прославлених	Святогірська лавра
Святого пророка Іова, Амфілохія та Мефодія Почаєвських	Почаївська лавра
Святих Феодосія, Філарета та пр. Лаврентія Чернігівських	м. Чернігів
Святих Луки Кримського сповідника та Гурія Таврійського	м. Сімферополь

Святих Афанасія Лубенського, Мелетія та священномученика Олександра Харківських	м. Харків
Святої преподобної Смарагди Ніжинської, Святого Преподобного Феофана Рихловського	м. Короп
Святого Афанасія Полтавського	м. Полтава
Преподобного Алексія Карпаторуського та Іова Угольського	Закарпатська область
Преподобних Євровії Херсонської та Пелагії Яблунівської	Поблизу м. Прилуки
Святих преподобних Глинських старців	Глинська Пустинь, с. Соснівка Сумської обл.
Преподобного Макарія Канівського	м. Черкаси
Ліва стопа апостола Андрія Первозданного, Святих преподобних Кукши Одеського і Гавриїла Афонського	м. Одеса

Центрами світового і міжнародного значення релігійного туризму в Україні є лаври, монастирі, храми. Доказом цього є показник відвідування. Тому з кожним роком сфера надання послуг удосконалюється, розширюється рекламно-інформаційна діяльність, проводиться підготовка фахівців цього виду туризму серед священнослужителів, монахів зі знанням іноземної мови.

2.2. Езотеричний різновид релігійного туризму

Езотеричний (грец. *Ezoterikos* – «внутрішній») релігійний туризм – це особливий тип світосприйняття, який має на меті розширити уяву про світ, релігійне світосприйняття, виявлення сутності філософського розуміння світу у подорожі [86]. Вказаний різновид релігійного туризму в Україні тільки почав активно розвиватися. У світ виходить журнал «Українська езотерика» (@*esoterica Ukraine*). У даному випадку цей різновид туризму можна назвати

ще «окультним», оскільки він базується на прихованих можливостях людини, які ще називають «даром Божим». Складається з екстрасенсорної, спиритичної, магнетичної складових, у більшості випадків, якими займалися астрологія, алхімія, хіромантия. Езотерика притаманна обмеженому колу осіб, які мають можливість альтернативно розуміти духовний стан Бога.

Езотеричний туризм є новим видом туризму. Його основна функція укладається у пізнанні самого себе, своїх можливостей, таланту, світу, тощо. Виник він напевно тому, що у сучасних умовах суспільство все більше стає «механізованим», «техногенізованим». Цей вид туризму базується переважно на принципі відлюдності, тобто перенесенні себе у природний спокійний простір. Таким є гірський, пустельний, заліснений простір. Рівнобіжно у таких видах простору відбувається медитація людини у природі, відчуття її значимості, сили, екстриму, захищеності людини природою та її силами. Переважно, цей вид туризму притаманний людям з сильною енергетикою, великою силою волі, тощо.

Особливими місцями «сили» є історичні землі, на яких віками проводилися молитовні обряди, відвідування чаклунів, шаманів, творців езотеричних теорій. Місця сили розташовані нерівномірно, проте найбільше їх в умовах, які створила природа – гірські річки, мінеральні джерела. Основними видами діяльності туристів, які надають перевагу вказаному виду релігійного туризму, є виїзні конференції, зустрічі з наставниками і магами, етнічні фестивалі, тощо [84]. Для втілення ідеї реалізації езотеричного туру не обов'язково відвідувати Індію чи Південну Америку. Альтеративними варіантами є Українські Карпати і Гірський Крим, де щорічно проходять походи-семінари. Таким чином, езотеричний туризм – це засіб досягнути гармонії між природою і собою.

Карпатські гори просякнуті позитивною енергетикою. Тут мешкають мольфари, за легендами – амазонки з великою жіночою енергетикою, яка позитивно впливає на духовний розвиток людини.

2.3. Паломницький туризм в Україні: витоки та сьогодення

Основними причинами проведення паломництва є зцілення від душевних і фізичних недуг, відмолити гріхи свої та своїх предків, помолитися за здоров'я та достаток рідних і близьких, відчувти боже благословення, виразити подяку за блага мирські, підкреслити відданість вірі, знайти сенс життя.

Для заохочування до паломницької діяльності створюються путівники (ітінерарії).

Паломництво має свою структуру [23, 51].

Першим важливим елементом структури є кількість учасників хаджу. За цим показником виділяють індивідуальні, сімейні і групові паломництва.

Другий структурний чинник – це тривалість: виділяються тривалі і короткочасні паломництва.

Третій чинник – це сезонність. За ним паломництва групуються на дві групи: а) цілорічні паломництва; б) паломництва, які пов'язані з часом проведення релігійних свят.

Четвертий чинник – відвідини духовних природних і історико-культурних місць.

П'ятий – географічне розташування об'єктів паломництва – в межах України чи за її межами.

Шостий – значимість: добровільні і неодмінні тури (до прикладу – хадж в ісламі є обов'язковим для кожного вірянина).

Основні світові місця пов'язані з релігійними світовими центрами (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Світові релігійні центри паломництва

<i>Релігія</i>	<i>Території паломництва</i>
Християнська	Місця, пов'язані з життям Ісуса Христа.
Мусульманська	Відвідини Мекки, Медіни і здійснення там ритуалів

Ламаїстична	Відвідини Лхаси (Тибет).
Індуїзм	Відвідини Ілахабада і Варанасі (Індія).
Синтоїзм	Відвідини Нара (Японія). Давня японська релігія, яка обожнює багатьох світових богів і духів.

Щодо поширення всіх перелічених у таблиці видів віросповідання на території України, то варто зазначити, що деякі з них мають невеликий відсоток (до 3 %) вірян. Однак в останні роки дуже часто організуються тури до релігійних святинь, у яких приймають участь і українці. Стосовно зовнішнього релігійного туризму – то він активно розвивається. Причиною цьому є:

– пандемія 2019-2022рр., яка забрала життя певної кількості українців різної статево-вікової структури [12, 68];

– війна, розпочала у 2022 році і яка триває і до нині: населення України, особливо переселенці з зон ведення бойових дій, тимчасово знайшли прихисток у країнах Європи, Азії, Америки. Бажання якнайшвидшого закінчення війни і відвідати святі місця спонукає до паломництва. Основні об’єкти паломницького туризму представлені у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Основні об’єкти паломницького туризму у Західній Україні

Область	Об’єкти паломницького туризму
Львівська	1. Підкамінецький монастир отців студитів (Бродівський район); 2. Підземний монастир у с. Страдч Яворівського району; 3. Візенберг – невелике поселення біля містечка Куликів Жовківського району; 4. Святе джерело під назвою «Маруся», с. Заглина, неподалік м. Рава Руська.
Івано–Франківська	1. Гошівський монастир; 2. Манявський скит – монастир–фортеця (XVII ст.), який став екскурсійно–туристичною візитівкою; 3. «Духова Криниця» в урочищі Вишневець між селами Сілець і Єзупіль.

Чернівецька	1. Чудотворна ікона Матері Божої (Чернівці–Снятин»; 2. Монастир Галиця (Чернівецька область); 3. Місця, пов'язані з розвитком хасидизму (містечка Вашківці, Садгора).
Тернопільська	1. Зарваниця, Озеро Святої Анни.

Внутрішній релігійний туризм поширений у всіх регіонах України. До нього залучаються прихожани різних парафій, молодь. Мета – відвідування святинь місцевого значення, молитва, знайомство з різними культовими спорудами, рекламування релігійного хаджу, тощо. Особливо активним у цьому плані є західний регіон України

Висновки до другого розділу.

Релігійний туризм опирається на релігію. Релігія, окрім зазначених у розділі функцій, виконує одну важливу суб'єктивну функцію: вона дозволяє людині, за допомогою слова та віри здійснити своє бажання, при умові, що людина сама дуже має велике бажання, щоб ця мрія чи бажання здійснилося. Вона може допомогти людині розвинути здорові звички, керувати своєю поведінкою і розуміти свої емоції. Ці та інші чинники значно впливають на стан здоров'я, а звідси – віра у Божественне, яке має величезну силу і можливість допомагати всім у всьому.

Релігію можна пізнати за допомогою двох способів – релігієзнавства і богослов'я. Релігієзнавство вивчає релігію народів світу у їхньому історичному розвитку, богослов'я обґрунтовує релігійні доктрини, займається розробкою постулатів про цінність релігії для кожної окремої людини і людства.

Розділ 3. РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

3.1. Релігійно-паломницька спадщина України

Роль та значення релігійного туризму в Україні велике, оскільки в останні роки цей вид туризму стає чи не єдиним видом для окремих регіонів країни внутрішнього подорожування [73]. Для іноземних паломників Україна завжди асоціювалася як країна Центральної Європи з багатою духовно-сакральною спадщиною.

Релігія як форма духовного відродження відіграла і відіграє важливу роль у сучасному світі. Її історія починається з часів античності, коли людина спеціально відводила окремі місцевості для проведення молитви. Вони так і називалися – «молитовні місцевості». Жоден вид діяльності на цих територіях був заборонений. Вважалося, що на цих територіях існує, «живе» Господь Бог, який бачить і чує людину з її проблемами, які вона озвучувала у своїх молитвах.

У християнському світі паломництво до святих місць швидко поширювалося завдяки комунікації населення. Оповіді про цілющі джерела, які виліковують важко хворих, мироточиві ікони, окремих монахів–цілителів, які своїми молитвами випрошували благодать для мирського люду швидко поширювалися. Збільшення кількості віруючих призвело до розвитку паломництва. На початковому етапі розвитку паломництва формується його організаційна структура: маршрути прокладалися сухопутними шляхами. Однак з часом паломницькі тури проходили і водними та морськими шляхами.

Невід’ємним атрибутом паломника була пляшка з водою та посох, які теж мали певну релігійну спрямованість – служіння Богові. Однак, до складу паломницьких процесій входили люди, які надавали перевагу не лишень подорожі з міркувань віри, але перевагу подорожі з метою нових знайомств і спілкування. Так почав зароджуватися паломницький туризм. Його багатофункціональне призначення було обумовлено суспільно–політичними умовами суспільного життя.

Першим великим центром православних паломників стало м. Одеса, яке славилось величезною кількістю сакральних об’єктів і особливо виходом до

моря, яким багато паломників могли добратися до Єрусалиму (1820–1860–і роки) [25].

За часів Австро-Угорської імперії активізується паломництво греко-католиків у Західній Україні. Митрополит Галицького архієпископа Львівського Андрій Шептицький став одним з перших організаторів паломницького руху по Україні.

Релігійний туризм кінця ХХ – початку ХХІ ст. стає поширеним у всіх регіонах України. Якщо у світі цей вид туризму стикається з етнічними і релігійними конфліктами, то в Україні він набуває релігійно-краєзнавчих ознак, основою яких є паломництво і пізнавальні тури релігійної спрямованості.

Сьогодні науковці виділяють велику видову структуру паломницького туризму, яка має місце в Україні [23, 51]. Основними серед них є:

- а) кількісний і статеві-віковий показник (індивідуальні, сімейні, групові);
- б) час проведення (довготривалі, короткотривалі);
- в) інфраструктурний показник паломництва (поїздки локальні і регіональні);
- г) показник розміщення – паломники зупиняються в келіях монастирів, на території ашрамів (центрів медитації, йоги, філософії, керовані духовними вчителями), в наметових містечках (під час хаджу, наприклад);
- д) рівень харчування обирається скромна пісна їжа;
- ж) час проведення паломницького походу – велике храмове чи релігійне свято, дата відкриття релігійного об'єкту, тощо.

За останні роки зросла кількість паломницьких центрів, церков і храмів, відбувається відбудова та будівництво монастирів.

Всупереч негараздам суспільно–політичного характеру в Україні, вітчизняний релігійний туризм демонструє високий рівень розвитку, у першу чергу, завдяки своїй релігійній ресурсній базі [38]. Щороку кількість туристів, які обирають релігійні тури збільшується на 10–15 % [39]. В основі такого

розвитку стоять дві причини: перша – релігійні мотиви, друга – туристичний інтерес.

3.2. Православний релігійно-паломницький туризм в Україні

Православна релігія є домінуючою в Україні. Тому релігійний туризм у більшості випадків націлений на ознайомлення туристів з визначними релігійними та сакральними пам'ятками [58].

Паломницький туризм націлений на дію – паломництво до святих місць. Хоча існують окремі випадки, коли до складу паломницької групи входять туристи (а не віряни), які рівнобіжно мають на меті і познайомитися з паломницькими місцями і помолитися,

Подорожі у паломництві мають свою функціональну приналежність. Це елементи освітніх, навчальних, культових, психологічних, оздоровчо-реабілітаційних, пізнавальних подорожей.

Основними діючими православними установами в Україні є Православна церква України, Українська православна церква, Константинопольська православна церква, Автокефальна (*автокефалія* – «сам собі голова») божниця у Стамбулі (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Діючі релігійні установи в Україні (станом на 2020 р.)

№ з/п.	Назва	Єпархії/парафії	Служителі–клірики
1.	Православна церква України. Очолює митрополит Київський і всієї України Єпіфаній.	44/7000; 10,7 млн. вірян; 77 жіночих і чоловічих монастирів, 10 закладів духовної освіти.	4500, 62 архієреї.
2.	Українська православна церква. Очолює митрополит	53 єпархії/12338 парафій;	99 архиєреїв (53 єпархіальних, 39

	Київський і всієї України Онуфрій.	9,5 млн. вірян; 254 монастирі; 17 закладів духовної освіти.	вікарних, 7 на спокої), 12411 священнослужителів, 4 609 ченців.
3.	Константинопольська православна церква.	В Україні діють такі її дві структури (м. Київ)	
4.	Автокефальна церква з центром в Стамбулі.		

Православна релігійна спадщина України представлена унікальними храмами, лаврами, соборами. Лавра (від грец. Λαύρα – прохід, вулиця) – це район міста, у якому є діючі храми з певною кількістю ченців.

Перше місце у списку спадщини належить Києво-Печерській Лаврі (м. Київ), яка:

- а) займає шосте місце в списку найкрасивіших і вражаючих храмів світу;
- б) у Списку 7 чудес України займає перше місце (рис. 3.1).

Лавра унікальна тим, що більшість келій її знаходяться у печерах. Це невеликі за площею, видовбані монахами заглиблення, у яких власне вони і поселялися. Тому і в назві Лаври є слово «Печерська». Більшість лаврських споруд XVII–XVIII ст. виконані у стилі українського бароко в архітектурі. Лавра вважається центром розвитку української релігійної науки. Багато монахів стали єпископами і були направлені на Богослужіння у різні райони України.

Києво-Печерська Лавра за різних суспільно–політичних устроїв завжди була визначним туристичним об’єктом України.

Рис. 3.1. Києво–Печерська Лавра

Свято-Успенська Святогірська Лавра – монастир знаходиться у Святогірську Донецької області (рис. 3.2). Розміщується на березі р. Сіверський Донець, у районі, який має назву «Святі гори». У цьому місці мешкав затвірник Святогірський, який своє життя присвятив релігійним уподобанням. Тут же зберігаються його мощі. Лавра славиться ще тим, що має велику кількість сольових печер, які складають їй імідж лікувального та духовного центру Центральної України.

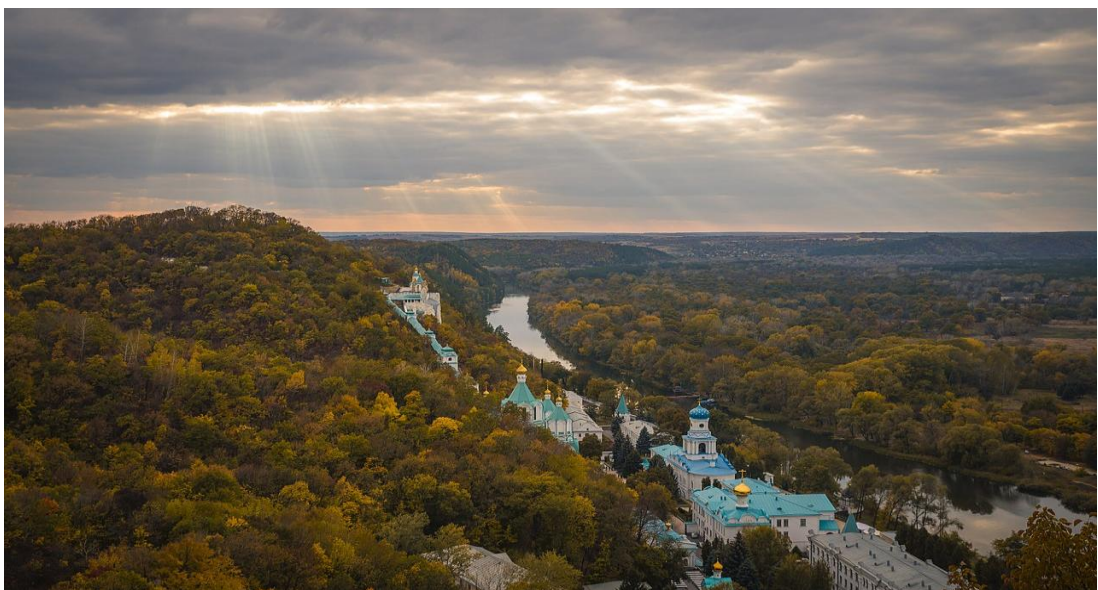

Рис. 3.2. Свято-Успенська Святогірська Лавра

Свято-Успенська Унівська Лавра (рис. 3.3) – найдавніший монастир греко-католиків в Україні, знаходиться у с. Унів Львівського району Львівської області, відомий з 1395 року. Про це свідчать археологічні матеріали та перші писемні згадки. Монастирем опікувалися правителі Галицько-Волинської держави, литовські князі, український шляхетський рід Шептицьких. Лавра збудована на цілющому джерелі. Упродовж майже ста років при монастирі діяла друкарня.

Рис. 3.3. Свято-Успенська Унівська Лавра

Свято-Успенська Почаївська Лавра – найбільша у Західній Україні (православний чоловічий монастир у містечку Почаєві, Кременецького району Тернопільської області). За статусом займає друге місце, після Києво-Печерської Лаври (рис. 3.4). Туристів сюди приваблює чудотворна Почаївська ікона Божої Матері і мінеральне джерело.

Рис. 3.4. Свято-Успенська Почаївська лавра

Манявський Скит (його ще часто називають українським Афоном) – пам'ятка архітектури XVII ст., знаходиться поблизу с. Манява Богородчанського району. Його заснував Й. Княгиницький, монах Афонського монастиря у 1606 р. Сьогодні – це центр духовності, культури і мистецтва України. Слово «скит» (від грец. Σκήτες) означає відокремлене помешкання ченців, які обрали суворе, ніж у монастирі, життя. Туристи часто відвідують цю святиню, яка славиться кам'яними і дерев'яними спорудами на фоні гірського рельєфу і фортифікаційних забудов (рис. 3.5). Цілющі джерела, статуя Матері Божої, значна інфраструктура – це ті магніти, які приваблюють паломників і туристів.

Рис. 3.5. Скит Манявський

Подальший перелік монастирських комплексів представлений у Додатку А 1.

Підводячи висновок викладеному матеріалу, зазначимо, що всі монастирські комплекси сьогодні є об'єктами релігійного туризму і паломництва. Туристів і паломників приваблює бажання побувати у святому місці, відчуті різницю між мирським і духовним життям, побачити життя монахів, сповідуватися та отримати духовне благословення на подальше своє життя.

3.3. Сакральньо-паломницько-релігійні об'єкти в Україні

Основними проявами сакрального туризму є передача інформації від людини до людини про потойбічні поки що незвідані явища і процеси. Це може бути диво, суб'єктивне відчуття благодаті поблизу святого місця, тощо (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Сакральньо-паломницько-релігійні об'єкти

Об'єкти	Сакральність	Об'єкти	Сакральність
Миколаївська святиця	Ікони, на яких зображений Господь Бог.	Образ Успіння Божої Матері в головному соборі Печерського монастиря.	Покровителька, заступниця, утішителька.
Іверська ікона Божої матері	Кровоточить.	Ікони цілителя Пантелеймона і мученика Георгія	Їх образи відбилися на склі кіоту.
Ікона Спаса Нерукотворного	Час від часу має властивість самооновлюватися.	Ікона Успіння Божої Матері	Стародавній, намолений, створений приблизно в XI ст., дорогоцінний.

Для того, щоб відвідати це місце необхідно або організувати (приєднатися) паломницький тур, чи стати членом групи релігійного туризму. Однак на практиці все існує зовсім по іншому. Релігійний турист одночасно може стати учасником групи, яка проводить паломництво по сакральних і релігійних об'єктах, знайомиться з місцевими ландшафтами, досліджує особливості природи, забудови, розвитку окремих регіонів і порівнює їх потенціал з територією рідного краю. При бажанні розмежувати види релігійного туризму та провести їх систематизацію практично нічого не можливо зробити, бо вони взаємопов'язані і взаємо обумовлюють один одного. Про це засвідчує наступна інформація, яка представлена нами як приклад вище сказаному.

Окрему релігійну нішу займає Божа Матір – Свята Марія, покровителька не лише запорізького козацтва, але і всіх жінок і незаміжніх дівчат. Їй присвячені чотири празника:

- 1) Празник Пресвятої Богородиці;
- 2) Введенія у храм Пресвятої Богородиці;
- 3) Благовіщення;
- 4) Успіння Божої Матері.

У дні святкування цих свят тисячі паломників відвідують релігійні установи з метою реалізації своїх мрій і задумів. Чудотворним вважається образ Успіння Божої матері паломники вважали особливо чудотворним, так як він вважається найбільш коштовним і стародавнім намоленим.

Святі моці – ще один атрибут сакрально-паломницького туризму. Їх окремі частинки направлялися у всі монастирі України з метою Богослужіння, залучення туристів і вірян.

Окремим об'єктом споглядання та проведення молитовних ритуалів слугують печерні комплекси, у яких аскетично проводили своє життя монахи.

Що характерно, що навіть за радянських часів тисячі паломників і туристів, у складі туристичних і паломницьких груп відвідували їх.

Сакральність природи – ще один важливий аргумент релігійного туризму. Гори, де з'являлися обліки святих часто називали Святими горами (чи горою), мінеральні джерела – цілющими, або ім'ям Святого, який являвся монахам чи люду. Їх часто використовували як купальні. До речі, в Україні є декілька купалень з цілющими мінеральними водами, які є об'єктами паломництва: а) джерело Святої праведної Анни в с. Онишківці Рівненської області; б) джерело Святої Анни у м. Вашківці Чернівецької області; в) джерело Святої Анни у Кременецькому районі Тернопільської області. Пірнання у водну стихію означає духовне оновлення і наближення до Святої особи.

У джерелах-купальнях температура води не падає нижче 4⁰С. Причиною цього є давні виходи до денної поверхні кремнистих порід, які утримують сталу температуру підземних водних пластів. Багато паломників, під час хаджу до джерел можуть, як сувенір, знайти кремінць на денній поверхні і привезти його собі додому. Його сила проявляється у тому, що він очищає питну воду.

Сьогодні мінеральних купалень, Святих гір, намолених лісів, печерних комплексів має певні позитивні аспекти, які уклалися у розбудові релігійної та обслуговуючої інфраструктури. У більшості випадків, навколо таких намолених і святих місць будуються монастирі, церкви, проводиться розбудова туристичних гуртожитків, кафетерій, де паломники–туристи можуть поїсти і відпочити. Також активно проводиться пропаганда цих місць шляхом створення рекламної продукції: туристичних мап території, амулетів, релігійних книг, тощо.

3.4. Паломницько-сакральні та релігійні об'єкти римо-католицької та греко-католицької віри

Католики (римо-католики), уніати (греко-католики) та русинські греко-католики (їх юрисдикція знаходиться в США) мають свою давню історію паломництва та часто сьогодні приймають участь у паломницьких заходах [92]. Відбуваються вони на рівні локального проведення паломницької діяльності, через складні суспільно-політичні умови в Україні.

Основна частина католиків, які знаходяться під порядкуванням греко-католицької церкви, мешкають на території Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької, Тернопільської, Хмельницької та Вінницької областей. Прихильники римо-католицької церкви (етнічні поляки) мешкають у Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій, Тернопільській, Хмельницькій, Вінницькій, Житомирській областях України. Ще до ковіду-19 (2019-2022 рр.) та до початку воєнної агресії росії проти України (2022-і сьогодні), католики організовували туристичні поїздки переважно за межі України, до сусідньої європейської держави Польщі, яка вважається найбільш релігійною державою світу і має великий потенціал релігійних установ та об'єктів. Окрім цього, більшість католиків своє походження та родинні зв'язки пов'язують з Польщею, тому що у різні суспільні часи відбувалася міграція населення з Польщі до України і, навпаки: на території Західної України великі замкові та фортифікаційні споруди збудовані заможними представниками Польської держави. Це теж є одним з чинників поширення католицької віри на вказаній території. Сьогодні доволі частим явищем прихильників католицизму є приєднання до православних паломницьких хаджів. Однак в останні роки місцевими католицькими громадами, культурно-релігійними громадськими організаціями, власне самими ксьондзами влаштовуються паломницькі хаджі, які охоплюють відвідування 3-5 костелів, цвинтарів сусідніх територій, які знаходяться на відстані 10-20 км.

Такий вид діяльності (як і відродження недільної дитячої школи) притаманний ксьондзам, які і організаторами релігійних різноманітних okazій.

Римо-католицька церква України у 2021 р. складалася з 7-ми дієцезій, 1134-х парафій, 3-х вищих духовних семінарій, 12-ти єпископів і близько 700 священників, половина з яких іноземці (переважна більшість з Польщі). Загальна кількість вірян складає 1,5 млн осіб. Очолює її вже більше 16 років львівський архієпископ – митрополит Мечислав Мокшицький. Керівництво конференцією здійснюють єпископи. Навчальний заклад для світських осіб – Інститут Томи Аквінського розміщується у м. Києві.

Найбільшим паломницьким центром є Бердичівський монастир.

Українська греко-католицька церква східного обряду формується 4 млн 637 тис. особами, 3405-ма священниками, 42-ма єпископами, 3828 парафіями. На даний час вона є найбільшою помісною католицькою церквою східного обряду.

У греко-католицькій церкві Русинській розрізняють функціонує незалежна Мукачівська єпархія, до складу якої входить 320 тис. осіб, 436 приходів, 320 священнослужителів [92].

Паломництво усіх католицьких церков в Україні – це переважно паломництво-прощі. У буквальному сенсі проща – це перепрошення Бога за власні гріхи, наближення до нього, зречення від звичної повсякденності [79].

Католицьке паломництво базується на гуманному підході до приналежності святинь, неупередженості відносно святих місць. Основною місією католицького паломництва є:

- а) аскетизм;
- б) священнодійства один, а часом і два рази на день;
- в) проведення різних видів молитов;
- г) тематичні зібрання, факультативи, походи та екскурсії;
- д) участь у суспільному житті населеного пункту, тощо.

У католиків сутність релігійного туризму укладається у тому, що паломництво має свою чітко владжену релігійну програму.

3.5. Паломницько-сакральні та релігійні об'єкти протестантської, мусульманської та удейської віри

Протестантські об'єкти. Протестантизм в Україні втратив свої паломницькі традиції. Причиною такої ситуації є великі общини протестантів, які розміщуються за межами України (США, Південна Америка, Австралія, ін.). Найчастіше сьогодні ці общини об'єднуються: протестанти України на запрошення своїх вірян масово мігрують за кордон. Лишень невеликий відсоток їх повертається до України і то з метою зустрітися з близькими, друзями, моніторити свій бізнес, привести до ладу могили своїх пращурів.

Крім християнства, католицизму, протестантизму, паломництво дуже поширене у мусульманстві. В Україні загальна кількість мусульманських братств (їх нараховується 250 діючих) складає 1,5 %, які підпорядковуються:

- 1) духовному управлінню мусульман України (ДУМУ) (до нього входять 119 громад);
- 2) духовному управлінню мусульман України «Умма» (23 громади). «Умма» у перекладі означає спільнота;
- 3) духовному центру мусульман України (16 громад);
- 4) духовному управлінню мусульман Криму (4 громади);
- 5) релігійному управлінню незалежних мусульманських організацій України «Київський Муфтіят» (1 громада).

Більшість вірян складають кримські татари.

Найчастіше мусульмани України використовують два види подорожей: а) ті, що пов'язані безпосередньо з паломництвом); б) краєзнавчо-туристичні подорожі. Основними мотивами туристичних подорожей мусульман, які базуються переважно на волонтерських засадах, є:

1) оглядово-пізнавальний (історичні мечеті Криму, Кам'янця-Подільського, Одеси, Причорномор'я), палацовий комплекс Бахчисарая, музей Ізмаїла Гаспринського в Сімферополі тощо;

2) сімейний туризм, пов'язаний з неодноразовим історичним переселенням мусульман (добровільно, під загрозою загибелі, примусово);

3) краєзнавчий активний освітній туризм. В Україні активно працює один ісламський університет. Тому мусульмани навчаються за кордоном (у Єгипті, Тунісі, Сирії, Лівії), де одержують стипендії, а по закінченні навчання повертаються в Україну для подальшої професійної релігійної та просвітницької роботи.

За канонами ісламу, мусульманин повинен побувати у Каабі. У більшості випадків для здійснення цього релігійного ритуалу мусульмани отримують благодійну допомогу із-за кордону. Над цим питанням працюють благодійні організації і королівський дім Саудівської Аравії. Історичні статистичні матеріали засвідчують, що при бажанні допомогти українським мусульманам у проведенні хаджу, завжди політика стояла на першому місці: відправлялося до 30 осіб.

Ісламська асоціація «Аль-Раїд», Міністерство хаджу Королівства Саудівської Аравії разом з Радою духовних управлінь і центрів мусульман України з 2004 р. зайнялися перерозподілом місць для участі в паломництві.

Основними напрямками паломництва в ісламі є умра (обряд аналогічний хаджу) і мандрівка до місць поховань видатних мусульман (населені пункти Євпаторія, Гурзуф, Бахчисарай) [31].

Незначний сегмент релігійного туризму створюють громади буддистів та прихильників інших східних культур.

Центром іудаїзму в Україні є м. Умань, Меджибіж, Житомир, Жмеринка. Основоположник хасидського руху вважається Баал Шом Тов, який мешкав у Меджибожі (Хмельницька область). У Черкаській, Житомирській, Київській, Вінницькій областях добре розроблені та функціонують туристичні

паломницькі маршрути, туристична інфраструктура, готельна база (див. дод. А. 3).

Хасидизм, як окрема іудаїстична течія, на території України виник у XVIII ст. Паломництво передбачає знайомство туристів-хасидів з могилами духовних наставників – цадиків і рабинів особливо під час Нового року – Рош-га-Шана [95].

В останні роки все більш популярними стають міста та містечка Мукачево, Белз, Бердичів, Брацлав, Гадяч, Садгора.

Паломництво хасидів має свої особливості. У ті дні, коли іудейський світ святкує Новий рік – Рош Ха–Шана, до України приїжджає значна кількість представників вказаного віросповідання з усього світу. Під час пандемії наплив туристів склав близько 3 тис. осіб, в останні роки їх кількість зросла вдвоє. Місцеве населення, через велику людність, не має можливості прийняти участь у святкуванні вказаного свята. Тому досить часто паломництво відбувається не у святкові дні, а тоді, коли є можливість спокійно відвідати релігійні святині та реалізувати свої релігійні задуми.

Інформацію про розвиток та становлення хасидської релігії можна знайти та познайомитися літературних джерелах, які зберігаються у синагогах, хедерах (релігійних школах) тощо.

Засновником хасидського руху став Ізраель Баал Шем Това. Його віра та прагнення популяризації іудейського паломництва стали відомими на світовому рівні. Тому наприкінці 90-х років XX століття біля могили був збудований туристичний будинок для вітчизняних і зарубіжних (США, Ізраїль) прочан. Надзвичайно великі туристичні потоки спостерігаються з травня до червня (6 Сева – день смерті Бешта).

Представники хасидських громад навідуються на місця поховання ребе, спонсорують відновлення нагробків на єврейських цвинтарях, роблять огорожі, відроджують садиби своїх вчителів.

У м. Гадяч Полтавської області працює Центр хасидизму – Оель «Адмор Азака». До його складу входить велика синагога, два навчальні кабінети, бібліотека, міква для чоловіків та жінок, офіси, конференц-зал. Знаходиться у тому місці, де був колись похований лідер хасидського руху Хабад Шнеур-Залмана (знаний як Альтер Ребе). Щороку це місце відвідує більше 3 тисяч віруючих євреїв. Центр був відкритий за ініціативи і фінансування Федерації єврейських громад України і родин відомих єврейських меценатів, які проживають в США [65].

Особливе місце у паломницькій діяльності займають братські могили Бабин Яр та Дрогобицький Яр. Реально вони не пов'язані з життям та діяльністю хасидів, однак є визначними пам'ятними місцями масової страти євреїв.

У 2009 р. у с. Зарічани Житомирської області був створений «Центр документації, зберігання та відновлення єврейських кладовищ України». Основним його завданням є створення інформаційного каталогу священних місць.

В Україні, не дивлячись на складність у відновленні єврейських святинь, сформувалися паломницькі тури, які охоплюють історичні місця зародження та нинішнього функціонування іудейської релігії. Проходять вони по територіях Одеської, Житомирської, Вінницької, Київської, Черкаської, Львівської та ін. областей.

Діяльність екскурсійних поїздок націлена на вивчення та знайомство з такими святами як шабат (субота), сподвижниками іудейської віри, історії її становлення та ролі і значимості іудейської громади у різні часи. Встановлена система обслуговування таких поїздок: наразі відбувається бронювання готелів, які знаходяться або на території, або поряд із синагогою, підготовка кошерних продуктів харчування, організація заздалегідь продуманих туристичних маршрутів, надання послуг екскурсовода, яким би розмовляв на івриті чи ідиші, тощо [85].

Паломницькі групи складаються переважно з ортодоксальних євреїв, сім'ї яких складаються з більше як 10-ти дітей: збільшення природного приросту збільшує щорічну кількість паломників на 15–20 % [53].

Висновки до третього розділу.

Релігійний туризм в останні часи в Україні активізувався. Не дивлячись на складні світові (пандемія 2019–2022 рр. та вітчизняні (напад РФ – країни агресора на території України та ведення війни з 24 лютого 2022 р.) суспільно–політичні умови вказаний вид туризму сьогодні активізується: активізується процес віросповідання, особливо серед молоді та людей середнього віку, збільшується кількість парафіяльних громад. В останні роки дуже складно проходить процес трансформації православної церкви московського патріархату у Православну Церкву Київського Патріархату. Особливо це можна прослідкувати у сільській місцевості, де люди є фанатично налаштованими у своєму віросповіданні. Така ситуація часто призводить до значних конфліктів на ґрунті віри. І тут «активно налаштованими» є люди похилого віку. Однак питання та сам процес поступово вирішується. Особливо в останні воєнні роки, коли парафіяни бачать наслідки воєнних дій держави вказаної церкви.

В Україні сформований проєкт «Релігії у вогні» (2022 р.) , основним завданням якого стала інформація про історичні військові злочиння проти духовних братств. Його авторами є громадська організація «Академічна група релігієзнавчих досліджень».

Україна вважається найбагатшою в світі країною православної сакральнопаломницької спадщини, осередками якої є Києво-Печерська, Почаївська, Святогірська Лаври, Володимирський, Михайлівський Золотоверхий собори, ін.

Розділ 4. РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

4.1. Особливі магніти релігійного туризму у Карпатському регіоні України

Основними колізіями розвія релігійного туризму в Карпатському регіоні України (а це – Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька області, $S = 40,2$ тис. км²) є наявність значної кількості об'єктів сакрального та релігійного туризму – близько 5000 пам'яток сакральної архітектури [20]. Кількісно – показник релігійного туризму Львівської області є найбільшим у Карпатському регіоні. Далі йдуть Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька області. Така ситуація обумовлена багатьма чинниками, серед яких доречно назвати площинний показник і людність області: у Львівській області ці показники складають 21833 км²/113 осіб/км²; Івано-Франківській – 13928 км²/97 осіб/км²; Закарпатській – 12777 км²/97 осіб/км²; Чернівецькій – 8097 км²/110 осіб/км². За площею і людністю Львівська область є найбільшою і найгустіше заселеною. Івано-Франківська і Закарпатська області мають приблизно однакові показники площі і людності. Чернівецька область, яка є найменшою не лишень в Карпатському регіоні, але і в Україні, є майже у 2,5 рази меншою ніж Львівська область, характеризується високим показником людності – 110 осіб/км². Отож площинний показник є одним з вагомих чинників релігійної інфраструктури, відповідно і розвитку релігійного туризму.

Карпатський регіон України є унікальним у плані виникнення та діяльності релігійного поля суспільного життя (табл. 4.1). Цьому сприяло і надалі сприятиме географічне розташування – близькість до європейських країн, складна та тривала геополітична ситуація території, ментальність місцевого населення [6].

Географічно Карпатський регіон розміщується у південно-західній частині України і межує з Польщею (займає перше місце у світі за відданістю

релігії та релігійним об'єктам), Угорщиною, Словаччиною, Румунією, Молдовою. Тому у межах Карпатського регіону багато віків мирно мешкають представники різних національностей, які не втрачають свої традиції, а, навпаки, передають їх з покоління у покоління.

Складність геополітичної ситуації обумовлена насамперед суспільно-політичними умовами. Карпатський регіон у різні часи знаходився під владою цісарської Польщі, боярської Румунії, габсбурзької Австро-Угорщини, соціалістичного радянського союзу. Всі ці віхи політичної ситуації наклали як позитивний так і негативний відбиток на розвиток даної території.

Позитивним моментом у геополітичній ситуації регіону є його географічне положення, яке стало основною віссю виникнення торгівельних шляхів сполучення, які з'єднують Європу з Азією. Іншим чинником, який має позитивну характеристику є економічна співдружність з регіону з країнами Європи. Цьому сприяє значний природно-ресурсний потенціал регіону: мінерально-сировинні, лісові, водні, земельні, фауністичні та флористичні ресурси, природоохоронні території, екологічна ситуація, тощо.

Ментальність різних націй Карпатського регіону проявляється у спокійному, виваженому та добропорядному ставленні представників населення різних релігійних поглядів до національних релігійних уподобань. На території населеного пункту мирно та злагоджено проводять релігійну діяльність православні, мусульманські, іудейські та інші парафії. Релігійні погляди, віра у Всевишнього позитивно підтримуються місцевим населенням.

Таблиця 4.1

Зведена таблиця об'єктів релігійного туризму у Карпатському регіоні України

Об'єкти	Області Карпатського регіону України			
	Львівська	Івано-Франківська	Закарпатська	Чернівецька
Пам'ятки історії та культури	4,0 тис.	1423	1800	738

Сакральні об'єкти	2,5 тис	587	570	1097
Сакральні пам'ятки національного значення	313	122	17	84
Дерев'яні храми	773	400	232	14
Дерев'яні храми у списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО	4	2	2	–
Місце області за кількістю релігійних організацій в Україні	I	3	–	–
Загальна кількість діючих релігійних організацій	3029	1600	1678	1038
Громади ПЦУ	863	10	580	400
Громади УГКЦ	1545	10	730	22
Монастирі/ченці	66/880	7	51/467	19/370
Духовні навчальні заклади	19		7	–
Священно-служителі (осіб)	2692		467	578
Діючі недільні школи	1113		13	25
Церкви і дзвіниці	999	635	55	
Церкви і дзвіниці національного значення	398	122		

Церкви дзвіниці місцевого значення	і	601			
---	---	-----	--	--	--

4.2. Релігійний туризм у Львівській області

Львівська область за особливостями архітектури релігійних об'єктів частково нагадує міста Польщі, у яких релігійна культура змінювалася зі зміною суспільно-політичного устрою [17, 47, 48]. Однак кожне століття привносило у архітектурні стилі релігійних об'єктів свої віяння, які, на превеликий жаль, не всі зберіглися до сьогодення. Причинами такої ситуації є давня забудова та військові події, комуністичне правління, воєнне вторгнення військ російської федерації на територію України.

За даними статистичного управління України на території Львівської області знаходиться більше 4,0 тис. пам'яток історії та культури, з яких більше 2,0 знаходиться у Львові – місті світової культурної спадщини ЮНЕСКО.

На території області розміщується управлінський центр Римо-Католицької Церкви України. Для туристів велике значення мають міста - центри західного і східного християнства, латинської і візантійської культур. Область є центром розвитку переважаючих вітчизняних релігій. Об'єктами паломництва у греко-католиків є собор Святого Юра (м. Львів), Крехівський та Унівський монастирі (поблизу м. Львова), у православних – Успенська церква (м. Львів), у римокатоликів – польська катедра (м. Львів), костел святого Лаврентія (м. Жовква), у іудеїв – місця Голокосту [48]. Таким чином, Львівська область є релігійним центром всеукраїнського значення.

Як зазначено вище, значна кількість сакральних пам'яток (зокрема – дерев'яні храми – Дрогобицький район – 68 од., Старосамбірський район – 65 од., Жидачівський район – 58 од., Турківський район – 52 од.) розміщується у м. Львові, Жовківському та Пустомитівському районах.

Божниці та храми, які були збудовані з дерева у XVI–XIX ст. внесені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Однак, не всі релігійні об'єкти використовуються для священнодійств.

Основою релігійного туризму в області є історичні релігійні об'єкти [53]. До них відносяться:

1) Лаврівський Свято Онуфріївський монастир із церквою, заснований у середині XIII ст. у с. Лаврові – архітектурна та мистецька пам'ятка. Візантійського зразка. Монастир має велику колекцію ікон XV–XVIII ст. і тому, на початку XX ст. тут був створений церковний музей артефактів;

2) Архикатедральний собор Святого Юра у м. Львів у своїй архітектурі поєднує елементи бароко (1745–1770 рр.), рококо (1761–1762 рр.). Складається з будинків капітули, терас, ажурної огорожі і брами (1771 р.), мурів і владичого саду (1772 р.);

3) Успенська (Волоська) церква, у якій зберіглися ікони XVII–XVIII ст.

4) Храм Святого великомученика Пантелеймона у м. Сколе, який належить до старовинних бойківських дерев'яних церков;

б) Церква Архістратиґа Михаїла (с. Підберізіці Пустомитівський район) 1891-1910 років збудована у неовізантійському стилі відомим архітектором Іваном Левинським;

У храмах області є багато чудотворних ікон. Починаючи з часів незалежності України у 1990-2005 роках активно відбувається будівництво нових релігійних храмів, збудованих у поєднанні місцевої історично складеної архітектури та європейської сучасної. До прикладу:

– церква Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ (1997–2001 рр.), у густозаселеному районі Сихів;

– церква Святих Володимира і Ольги, зведена за проєктом архітекторів Мирона й Олександра Вендзиловичів (вул. В. Симоненка)

– церква УАПЦ, збудована у 1989 р. у підміському селі Зубра;

– декілька церков, архітектором яких був Микола Рибенчук.

Обласний центр – м. Львів є центром хасидизму. Представників світового релігійного туризму приваблюють стародавні торговельні, поселенські єврейські квартали, старовинні синагоги. Однією з них є синагога «Під Розою», у якій сьогодні проводяться реставраційні роботи. У м. Жовкві є найбільша функціонуюча синагога Східної Європи.

Найвизначнішими ознаками, які привертають увагу прихильників релігійного туризму є ті, що

а) Львівська область займає перше місце в Україні за кількістю релігійних організацій,

б) греко-католицький центр Львівської архієпархії провів найбільшу кількість служб в Україні [17].

Паломництво в межах Львівської області завжди було у центрі уваги науковців–релігієзнавців тому що тут налічується більше 50-ти релігійно-паломницьких місць різного конфесійного підпорядкування та значення. Так, Ю. Городинський у 2018 р. зібрав інформацію про центри паломництва за датою їхнього виникнення, першою згадкою і виділив 5 типів центрів:

1– паломницькі об'єкти, які виникли у X–XII ст. Прикладом є Страдецька гора поблизу с. Страдч Яворівського району характеризується тим, що з XI ст. у церкві Успіння Пресвятої Богородиці є чудотворні ікони. Тут проводилися релігійні богослужіння;

2- паломницькі об'єкти, які виникли у XIII–XIV ст. У містах Жидачів та Сокаль зберігаються чудотворні ікони;

3 – паломницькі об'єкти, які виникли у XV–XVIII ст. (чудотворні ікони, Свято-Успенська Лавра Студійського уставу);

4 – паломницькі об'єкти, які виникли у XIX–XX ст. Їх нараховується до 35-ти. Це час виникнення найбільшої кількості паломницьких об'єктів Прикладом паломницького туризму слугує с. Корсів (чудотворна ікона Матері Божої), храм Успіння Пресвятої Богородиці з чудотворними іконами (Миколаївський район);

5 – паломницькі об'єкти, дати виникнення яких не з'ясовано.

Переважає більшість релігійних об'єктів стала чи не єдиним прихистком для тих, хто переховувався, чи молитовною територією. Загальна кількість паломницьких об'єктів у розрізі адміністративних районів представлена у таблиці 4.2.

Таблиця 4.2

Паломницькі об'єкти Львівської області

№ з/п.	Район	Загальна кількість паломницьких об'єктів
1.	Жовківський	10
2.	м. Львів	6
3.	Жидачівський	6
4.	Золочівський	5
5.	Сокальський	5
6.	Бродівський	5

Найвідомішими у плані є паломництва є мм. Львів, Самбір, Жовква, Стрий, Червоноград, Борислав, Дрогобич, містечко Підкамінь, сс. Биличі, Рудки, Крехів, Раковець, інші.

4.3. Релігійний туризм в Івано-Франківській області

Івано-Франківська область славиться своїми дерев'яними церквами, яких тут налічується до 400. Загалом в області функціонує 547 церков, з яких 147 муровані. До них належать дзвіниці (88 од.) костели (31 од.), синагоги (7 од.), келії і палати духівництва (6 од.), монастирі (7 од.), каплиці (2 од.). Загальна кількість пам'яток національного значення – 122 од.

Гірські райони області (Косівський, Верховинський, Рогатинський, ін.) до цих пір зберігають найбільшу кількість сакральних об'єктів (відповідно – 25, 11, 11) [37, 94]. Така ситуація пов'язана з тим, що гірські мешканці є більш релігійним населенням.

До Всесвітнього переліку об'єктів ЮНЕСКО включені об'єкти сакрального та релігійного будівництва XV–XVIII ст.

В області активно розвивається релігійний і паломницький туризм (Гошівський чоловічий, греко-католицький монастир (1570 р.) та Манявський чоловічий православний монастир (1606 р.). Обидва є пам'ятками оборонної архітектури.

В області немає жодного району чи населеного пункту, де б існувала тільки одна конфесія. Повсюдно є греко-католицькі, православні, римо-католицькі, протестантські конфесії. Остання, до речі, є найчисельнішою громадою області.

Визначну роль для розвитку релігійного туризму регіону відіграють монастирські комплекси – культові споруди греко-католицької, православної і римо-католицьких церков. Найвизначнішими серед них є:

- у с. Богородчани Домініканський монастир (1742–1762 рр.);
- у с. Манява Богородчанського району Манявський скит (1606 р.);
- у Долинському районі Гошівський монастир (1570 р.);
- у м. Яремче Студинський монастир (1938 р.).

Як і в кожній області Карпатського регіону виділяються окремі райони з визначними об'єктами релігійного туризму – так і в межах Івано-Франківської області така ситуація також прослідковується (табл. 4.3)

Сакральні пам'ятки Івано–Франківської області

№ з/п.	Район, населений пункт	Пам'ятки сакрального мистецтва
1.	м. Івано–Франківськ	Вірменський костел (1762 р.), Колегіальний костел Діви Марії (1703 р.), Собор Святого Воскресіння (1763 р.), парафіяльний костел (1703 р.) та костел іезуїтів (1763р.)
2.	Богородчанський район, с. Розсільна	Церква Апостолів Петра і Павла (кінець ХІХ ст.), храм Архистратига Михаїла (1848 р.)
3.	Галицький район, с. Крилос	Успенська церква (ХVІ ст.)
4.	Галицький район, с. Шевченково	Церква Святого Пантелеймона (1194) – храм часів Галицького князівства
5.	Долинський район, с. Гошів	Церква Святого Преображення (1842 р.)
6.	м. Рогатин	Оборонний костел Святого Миколи (ХV ст.); дерев'яна церква Святого Духа (1598 р.); Церква Святого Духа (1598 р.)
7.	Галицький район, с. Більшівці	Костел кармелітів (1624 р.)
8.	м. Городенка	Костел (1760 р.)
9.	с. Гвіздець	Костел бернардинців (1735 р.)
10.	м. Яремче	Дерев'яні церкви Івана Милостивого (ХVІІІ ст.) та Архистратига Михаїла (ХІХ ст.)
11.	с. Микуличин	Троїцька дерев'яна церква (1868 р.)
12.	с. Ворохта	Храм Різдва Богородиці (1615 р.); церква Різдва Пресвятої Богородиці (1615 р.)
13.	м. Верховина	Анно–Зачатієвська церква (1872 р.)
14.	м. Косів	Василіївська дерев'яна церква
15.	м. Коломия	Благовіщенська церква (1587 р.)
16.	с. Пістинь, Косівський район	Благовіщенська церква (1600 р.)

Архітектурний стиль дерев'яних церков має елементи місцевого дерев'яного будівництва (бойківські, гуцульські, лемківські) та ін. Гуцульський стиль характеризується багатоярусним дахом з кількома шпильями та квадратною основою будівлі.

Знаковими об'єктами для розвитку релігійного туризму в області є:

1) Скит Манявський – пам'ятка архітектури XVII ст. Знаходиться поблизу с. Манява Богородчанського району, заснований у 1606 р. Це – Хрестовоздвиженський аскетичний чоловічий монастир східного обряду (український Афон), визначне джерело духовності, культури і мистецтва України. Зараз Скит відреставрований. На його території можна побачити кам'яні і дерев'яні споруди, обгороджені високою кам'яною стіною з вежами і бійницями;

2) Гошівський монастир отців Василіан і Церква Преображення Господнього на Ясній Горі у с. Гошеві Долинського району, заснований у 1570 р. Це – місце паломництва християн різних країн світу, які йдуть сюди, щоб помолитися чудотворній іконі Божої Матері;

3) Село Погоня у Тисменицькому районі – історично сформоване протягом багатьох століть місце паломництва християн. За часів Данила Галицького чудотворним вважається поява Матері Божої. У XVII ст. на цьому місці виник монастир, який пізніше був знищений радянською владою. Навесні 2001 р. знайдено ікону, яку датують XVII ст. і вважають оригіналом чудотворного образу Погонянської Богоматері;

4) Духова криниця (криниця Іоанна Предтечі) і каплиця – одне із священних для галичан місць, що знаходиться в урочищі Вишневець, на межі сіл Єзупіль та Сілець Тисменицького району. За віруваннями вода з цього джерела має цілющу силу. Численні перекази оповідають про чудеса зцілення незрячих. Щороку на Івана Купала біля Криниці Святого Духа відбуваються величні нічні відправи з молитвами.

Хасидизм (хасид означає «благочестивий»), – одна з найпоширеніших течій іудаїзму. Ізраель бен Еліазер або як його ще називали Бааль Шем Тов у середині XVIII ст. заснував у м. Косові першу хасидську громаду. Після нього знаменитими цадиками (праведниками) були Якоб Коппель Хасид, Мена Барух, Менахель Мендель, Нахман Косовер, Хаїм Гагер. У 1941 р. близько 10 тис. осіб були винищені нацистами. На місці масового вбивства споруджено пам'ятний знак.

В Івано-Франківській області представленні багаті зразки матеріальної культури караїмів. Саме кримські караїми на запрошення короля Данила Галицького поселилися у XIII ст. в містах Галичі та Луцьку. На жаль кенаса у м. Галичі була зруйнована ще у 1985 р. Туристи можуть познайомитися лише з експозиціями в єдиному в Україні музеї караїмської культури і побуту та караїмським цвинтарем у Галицькому районі.

Насамкінець, зазначимо, що в області ще слабо працює рекламна компанія щодо поширення інформації про великий релігійно-туристичний потенціал, що значно зменшує потік туристів і це є головною причиною слабкого розвитку релігійного та його складових видів туризму. Область цікава ще й тим, що релігія тісно залежить від природних умов території. Найбільше релігійних пам'яток можна спостерігати у передгірській і гірській частинах області. Причиною цього є складні природні умови, відсутність шляхів сполучення та комунікації між населенням. Людина все більше поринала у релігійне світосприйняття, будувала дерев'яні храми, де у проводила частину свого життя у молитвах до Всевишнього.

4.4. Релігійний туризм у Закарпатській області

Займаючи прикордонне географічне положення Закарпатська область ніби «поєднує» існуючі релігійні реліквії вітчизняного та зарубіжного походження. Така ситуація обумовлена тим, що тут тривалий час переважали латинська і

візантійська культури, західне і східне християнство, католицизм, православ'я, іудаїзм, протестантизм, вірменська церква [56, 57, 75, 78]. Серед вказаних релігійних течій найбільше святих місць приурочені до католицької віри.

Розвиток релігійного туризму підтверджується занесенням до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО двох унікальних споруд – пам'ятки архітектури 1745 р. – церква Собору Святого Архистратига Михайла (с. Ужку, Великоберезнянський район) і пам'ятки архітектури 1813–1824 рр. – церква Вознесення Господнього – Струківської (с. Ясіні, Рахівський район).

В області виділяються Великоберезнянський і Воловецький райони, де є багато пам'яток національного значення. Найвизначнішими серед них є Зарічанський, Боронявський та Імстичівський монастирі – найважливіші релігійні об'єкти [75].

Дерев'яна народна архітектура XVII–XIX ст. знайшла своє відображення в області у 55-ти дерев'яних церквах, які сьогодні використовуються як культові споруди.

Попри це існують райони, в яких відсутні сакральні пам'ятки національного значення. Однак, як і в попередніх областях Карпатського регіону, більшість їх сконцентрована у гірських північних регіонах (Міжгірський, Воловецький, Великоберезнянський райони) і південних (Берегівський, Виноградівський та Хустський райони). Попередньо зазначимо, що більшість вказаних районів є туристичними центрами області. Тому туристи, які вирішили зайнятися краєзнавчим, гірськолижним, спортивним, водним чи іншим видом туризму, мають можливість долучитися до сакрально-релігійних святинь області. До прикладу:

а) в центрі гірськолижного туризму Міжгірського району (сс. Пилипець, Подобовці) знаходиться стара дерев'яна споруда – Церква Святого Миколая Чудотворця збудована в XVII ст. з елементами бароко;

б) у с. Розтока – церква Введення Пресвятої Богородиці датується XVII ст.;

в) Церква Різдва Пресвятої Богородиці у с. Пилипці, яка була збудована у 1762–1780 рр.;

г) у с. Рекіти, через яке прокладені пішохідні і велосипедні маршрути, є храм майже з 3–віковою історією функціонування;

д) у с. Репинне, де туристи відвідують унікальні мінеральні джерела, мінерального джерела, теж є храмова культова споруда, збудована більше 200 років тому.

Основними багатофункціональними об'єктами туризму в області (у т. ч. і релігійного) є:

- 1) церква Святого Димитрія, с. Вільховиця, Мукачівський район;
- 2) Церква Святого Архангела Михаїла, с. Руська Кучава, Мукачівський район,
- 3) Церква Покрови Пресвятої Богородиці, с. Кострино, Великоберезнянський район;
- 4) Кирило-Мефодіївський жіночий монастир, м. Свалява;
- 5) Свято-Введенський жіночий монастир, с. Кушниця, Іршавський район;
- 6) жіночий монастир Різдва Пресвятої Богородиці, с. Липча, Хустський район;
- 7) Церква Введення Пресвятої Богородиці, XVIII ст., с. Локоть, Іршавський район (перша згадка датується 1690 р.);
- 8) Церква Святого Михаїла, с. Івашковиця, Іршавський район, 1658 р.;
- 9) Церква Святої Параскеви, XV ст., с. Олександрівка, Хустський район;
- 10) Церква Святого Миколи Чудотворця, 1779 р., с. Данилово, Хустський район.

Загалом для церков Закарпатської області притаманні наступні особливості: 1) за площею – церкви невеликі, у більшості випадків їх вважають

малими, часто ще називають «темними»; 2) більшість з них, через давнє будівництво, поширення несприятливих природних процесів (зсуви, лавини) переносилися з одного місця до іншого в межах одного населеного пункту; 3) через складні природні умови, розташування у гірській місцевості, не всі церкви мають сприятливу інфраструктуру для туристичних груп і паломників.

Об'єктами релігійного туризму є діючі монастирі (табл. 4.4). Переважна більшість їх розташовуються у сільській місцевості, де меншою є людність, оскільки головне завдання монастирського життя – це відмова від мирського життя і повна присвята себе служінню Господу Богу.

Таблиця 4.4

Монастирі Закарпатської області

№ з/п.	Назва монастиря	Район розміщення, святині
1.	Свято–Миколаївський жіночий монастир	Місто Мукачево. Святині: ікона Божої Матері «Скоропослушниця», Іверська ікона Божої Матері, привезена з гори Афон, частина мощів преподобного Мойсея Утрина
2.	Свято Покровський чоловічий монастир	Село Ракошино Святині: Іверська Ікона Божої Матері, ікона Святого великомученика і цілителя Пантелеїмона, ікона Знамення Божої Матері, ікона Ісуса Христа – Сонце Правди
3.	Красногорський православний монастир в честь Усіх Святих чоловічий	Святині: Ікона преподобного Серафима Саровського з часткою його святих мощей, чудотворна ікона Богородиці «Усіх скорботних Радість», ікона Богородиці «Неопалима Купина»

4.	Чоловічий монастир «Казанської ікони» Божої Матері	с. Тишів
5.	Свято–Успенський жіночий монастир	с. Домбоки Святині: ікона Божої Матері «Скоропослушниця», ікона Божої Матері «Акафістна»
6.	Свято–Троїце–Кирило–Мефодієвський жіночий монастир	м. Свалява
7.	Свято Серафимівський жіночий монастир	с. Приборжавське
8.	Грушівський монастир	с. Іза Найбільш знаним із закарпатських православних святих є преподобний Олексій Карпаторуський, мощі зберігаються в с. Іза де він за життя був настоятелем
9.	Свято Різдва–Богородицький жіночий монастир	с. Липча
10.	Малоберезнянський монастир	м. Ужгород. З 2009 р. тут розміщений осідок василіянської Провінції Святого Миколая на Закарпатті – Срібній Землі.
11.	Боронявський монастир	Заснований у 1716 р., коли ієромонах Іван Козак збудував невелику дерев'яну церкву і келію, у якій почав провадити монаше життя.

Об'єктами сакрального та паломницького туризму є мироточиві ікони і нерукотворні хрести. Паломники влаштовують так звані хаджі до цих релігійних святинь. Найчастіше відвідують:

- монастир в с. Чумальово;
- мироточиву Ікону «Скоропослушниця» (монастир у Домбоках);
- Богородична ікона, написана Євангелистом Лукою у с. Бедевлі;

- нерукотворний хрест у Свалявському районі, знайдений у 2009 р.;
- нерукотворний хрест у Хустському районі.

Одним з популярних місць паломництва є Урочище Джублик, яке розташовується у районі сс. Нижнє Болотнє і Вільхівка, Іршавського району Закарпатської області. Починаючи з ХХІ ст. населені пункти стали центром масового паломництва греко-католиків і всіх тих, хто вважає його, як місце явлення Божої Матері. Згодом тут збудували невелику каплицю і монастир Собор Пресвятої Богородиці. Також був прокладений найдовший паломницький шлях в Європі від м. Львова до урочища Джублик, який отримав назву «Остання дорога Христа». Зараз в урочищі засновано: греко-католицький монастир Собору Пресвятої Богородиці; побудовано літню відпустову церкву Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії; два монастирі (чоловічий із каплицею Серця Христового і жіночий із каплицею Пресвятої Родини; зведений будинок для паломників, у якому розміщено каплицю Івана Хрестителя. Над джерелом, де з'явилася Богородиця, стоїть дерев'яна каплиця Матері Божої, а довкола всієї святині встановлено хресну дорогу. Урочище Джублик включено до низки паломницьких турів Закарпаттям, зокрема, «Проща до святинь Закарпаття» (Мукачево, Малий Березний, Бороняво, Джублик) [76].

Отже, Закарпатська область є осередком стрімкого розвитку релігійного туризму.

4.5. Релігійний туризм в Чернівецькій області

Як зазначалося, Чернівецька область є найменшою за площею областю в Україні. Але не дивлячись на це область характеризується найбільшою щільністю пам'яток (140 об'єктів/1000км²). У 417 населених пунктах області на 1038 релігійні громади припадає 1097 об'єктів сакральної архітектури. Найбільше сакральних пам'яток національного значення знаходиться у Герцаївському (12) та Кіцманському (10) районах [40]. В останні 30 років в області активно відбувається будівництво храмів і церков.

Зареєстровані православні релігійні установи складають близько 50 %, протестанти – 40 % від загальної кількості релігійних організацій області (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Релігійні організації Чернівецької області

№ з/п.	Назва	Загальна кількість громад
1.	Українська православна церква	400
2.	Українська православна церква Київського Патріархату	146
3.	Руська старообрядницька церква	8
4.	Українська автокефальна православна церква	3
5.	Українська греко-католицька церква	22
6.	Римо-католицька церква	30
7.	Іудеї	9
8.	Євангельські християни баптисти	165
9.	Адвентисти сьомого дня	96
10.	Християни віри євангельських п'ятидесятників	93

Чернівецька область відома всьому світу своїми масовими паломництвами хасидів, які в останні роки відновилися [88]. Іудеї приїжджають сюди, щоб насамперед помолитися на святих для них місцях, відновити, відбудувати історичні центри паломництва. Відомі місця, пов'язані із іудеями – це один із районів м. Чернівців (Садгірський) і с. Виженка Вижницького району.

В області діють 15 монастирів, у стадії будівництва сьогодні знаходяться 4 (табл. 4.6). При цьому зазначимо, що всі вони є об'єктами паломництва.

Аналізуючи таблицю, приходимо до наступного – першого висновку: більшість монастирів розміщуються у гірській і передгірській частинах області – у Буковинських Карпатах (Вижницький, Сторожинецький, Глибоцький

райони), м. Чернівці (обласний центр) і по долині р. Дністер (Сокирянський, Новоселицький і Заставнівський райони).

Основні об'єкти паломництва і релігійного туризму розміщуються у м. Чернівцях. Це:

- Святодухівський кафедральний собор (УПЦ);
- Римо-католицький костел Воздвиження чесного хреста;
- Трьохсвятительський храм колишньої резиденції Буковинських митрополитів (УПЦ КП);
- Свято-Миколаївський дерев'яний храм (УПЦ КП).

Таблиця 4.6

Монастирі Чернівецької області

Район	Загальна кількість монастирів				
	УПЦ	УГКЦ	РПСЦ	УПЦ КП	РКЦ
Вижницький	1	1			
Герцаївський	1				
Глибоцький			2		
Заставнівський	2			1	
Новоселицький	1				
Сокирянський	1				
Сторожинецький	2				3
м. Чернівці	2				1

Область не відрізняється від сусідніх областей своїм географічним поширенням дерев'яних церков. Їх більшість знаходиться у гірській і передгірській частинах (рис. 4.1). Напевно наявність деревини та стрімкий рельєф, який не «дав» можливості релігійним громадам доставляти та вибудувувати тут кам'яні церкви, стали основною причиною розбудови дерев'яних релігійних споруд.

Найстарішою дерев'яною церквою міста є Миколаївська церква, пам'ятка архітектури національного значення, збудована у 1607 р., зараз там служать священики УПЦ КП. Унікальні дерев'яні храми розміщені в Кіцманському, Путильському, Вижницькому, Герцаївському та Глибоцькому районах.

Пам'ятки дерев'яної архітектури «хатнього» типу представлені у м. Чернівці. Найскравішим прикладом є Свято-Миколаївська церква. Ще одна стара церква хатнього типу – Успенська, була збудована у центрі Чернівців, однак за наказом австрійської влади її перенесли на окраїну міста. Вже за часів Незалежності у місті почали зводитися багато церков, особливо у віддалених від центру районах, зокрема, собор Різдва Христового, кафедральний собор Кіцманської єпархії УПЦ КП.

Нині у Чернівцях діє тематична екскурсія винятково головними храмами міста [30].

Рис. 4.1. Дерев'яні церкви у Чернівецькій області

У старій – центральній частині м. Чернівців на території Резиденції митрополитів Буковини і Далмації функціонують дві церкви: семінарська

Церква Трьох Святителів УПЦ КП (1867 р.) і церква Святого Івана Сучавського (домова церква митрополита). На Соборній площі міста (історичний центр) височіє Собор Святого Духа УПЦ МП, який у народі, через його рожевий колір, називають «рожевим собором», або катидрою.

Церква Святої Параскеви Сербської УПЦ КП розміщується у нижній центральній частині міста неподалік площі Філармонії. Зараз цей храм є кафедральним собором Чернівецької єпархії УПЦ КП. Із Центральної площі міста добре видніється вдалині собор Успіння Пресвятої Богородиці УГКЦ.

Другим важливим висновком є той, що всі вище перелічені релігійні об'єкти будувалися за ініціативи єпископа Гакмана.

Справа, кілька метрів вверх від нього – Вірменська церква. А ліворуч, внизу, – синагога Ізраеля і Зельди Майберг. Синагога «Корншил» – саме так вона називалася колись, була збудована в кінці XIX ст. і функціонувала до другої світової війни. У 1946 р. вона не увійшла до числа діючих синагог і була закрита, приміщення з того часу використовувалося для сторонніх потреб.

Ще одним об'єктом виступає греко-католицький собор. Собор Успіння Пресвятої Богородиці УГКЦ – перша на Буковині греко-католицька церква, якій зараз уже близько 200 років, і яка є головним храмом УГКЦ в області. Храм Святого Миколая був побудований в Чернівцях у румунський період на Буковині (1919–1940 рр.) у румунському архітектурному стилі «неоромінеск» за зразком одного із шедеврів румунського середньовічного зодчества – православного Успенського собору у румунському місті Куртя-де-Арджеш – місця останнього спочинку румунських королів.

Церква Святого Миколая – єдина православна церква Чернівців, у якій не переривалося богослужіння. Власне, серед архітектурних родзинок Чернівців є ще жіночий та чоловічий монастирі УПЦ (МП). Вони знаходяться далеко від центру міста.

До 1980-х років у м. Чернівцях функціонувало потужне єврейське товариство, яке займалося гуманітарними, культурними, благодійними справами. Цьому передувала іудейська релігія, яка представлена і сьогодні Синагогою Бейт Тфіла Бен'ямін – однією із двох нині діючих синагог у Чернівцях і єдина, яка діяла у радянський час. Її збудували у 1923 р. Особливою цінністю є її внутрішні розписи, виконані невідомим чернівецьким художником. Другою синагогою є новітня, збудована на вул. Л. Кобилиці близько 30-ти років тому.

Дуже цікавим для туристів є віддалений мікрорайон міста — Садгора, і тамтешні храми, серед яких:

- 214-літній костел Архангела Михаїла – перша кам'яна культова споруда у Садгорі;

- Мала Базиліка – римо-католицький храм Воздвиження Всечесного Хреста, який отримав статус Базиліки ніколи не був зачиненим впродовж всієї двохсотлітньої історії;

- римо-католицький храм – Єзуїтський костел Найсвятішого Серця Ісуса, сьогодні знаходиться у стані відбудови.

На території Чернівецької області налічують більше 50 мурованих храмів, соборів. Цікавою пам'яткою зодчества є Вірменський собор, у с. Топорівці є дві церкви присвячені святому Іллі. У містечку Лужани є Вознесенська церква – найдавніший зі збережених в області мурованих храмів краю. У Герцаївському районі налічується 15 пам'яток архітектури – мурованих храмів.

З метою розвитку паломництва та релігійного туризму в Чернівецькій області було розроблено туристичні маршрути «Православні стежки Буковини» та «Сакральна Буковина», які мають практичне застосування. Загалом, Чернівецька область має значний сакральний-туристичний потенціал, основними складовими якого є релігійні об'єкти та сакральні ландшафти. Він сформувався під впливом різних чинників, зокрема природних, суспільних, історичних та

власне релігійного, що проявляється у формуванні релігійної сфери області із найдавніших часів до сьогодні. Релігійний туризм повинен стати ключовим у туристичній індустрії області, проте є цілий ряд ще не вирішених питань, що гальмують його розвиток, як і розвиток туристичної галузі загалом [13].

Висновки до четвертого розділу.

Як зазначалося, найбільше сакральних та релігійних пам'яток знаходяться у гірській частині території України, в Українських Карпатах і Гірському Криму. Це пов'язано з тим, що більшість населення гірських територій, через складні природні умови, не мають можливості сьогодні часто відвідувати великі обласні центри чи міста. Відірваність від цивілізації, особливо людей похилого віку, обумовлює високу ступінь релігійності і частково паломництва.

Однією з особливостей поширення сакральних об'єктів у Карпатському регіоні є:

а) долина р. Дністер (Кіцманський, Герцаївський, Заставнівський райони та м. Чернівці), на схилах якої збудовані у різні часи і збережені до сьогодні пам'ятки та об'єкти культурної спадщини;

б) гірські райони (Великобerezнянський, Воловецький, Берегівський, Рахівський райони, де знаходиться найбільше пам'яток національного значення);

в) висока концентрація дерев'яних храмів (400 дерев'яних храмів на території Косівського, Верховинського та Рогатинського районів Івано-Франківської області).

Насамкінець, зазначимо, що більша частина сакральних пам'яток місцевого й національного значення використовуються сьогодні як об'єкти релігійного туризму та паломництва. Тому їх подальше вивчення, рекламування для сфери туризму має велике науково-практичне значення для регіону і України загалом.

Розділ 5. СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

5.1. Кардинальна трансформація релігійного туризму на початку XXI століття

XXI століття увійшло в історію як століття великих змін, які відбуваються на глобальному та регіональному рівні. Не дивлячись на те, що пройшло лишень трохи більше 20-ти років життя людей повністю змінилося. Проведемо невеликий SWOT аналіз тих подій, які відбулися і які мають місце сьогодні як в Україні так і світі.

1. *Непередбачувані моменти.* Непередбачувані – тому що ніхто не міг собі уявити, що XXI століття стане століттям катаклізмів і великих змін.

1. Як зазначалося вище, однією із найстрашніших і важких колізій як у світі так і в Україні стала пандемія COVID-19. Не беручи до уваги той чинник, що більшість населення земної кулі померло від цієї страшної хвороби, релігійний туризм зазнав певного бізнес-шоку, через те, що паломництво було заборонено. Рівнобіжно розвиток релігійного туризму, як і релігії, зазнає певної заборони:

– через банкрутство, у кінці 2019 р. перестала працювати найстаріша в світі туристична компанія *Thomas Cook*, яку вважають «основоположницею винайдення туризму»;

– релігійні меси у багатьох храмах забороняються, або дозволяються при кількісно обмежених групах вірян;

– показники смертності населення світу зростають, однак провести похорони за релігійними канонами віросповідань неможливо знову таки через заборону скупчення людей;

– святкування релігійних свят проходить у напруженій ситуації;

– паломництво забороняється як на глобальному так і регіональному рівнях.

– більшість світових і вітчизняних туристичних фірм перестали працювати у складних пандемічних умовах. Туризм через пандемію втратив більше 1 трлн доларів.

Населення зазнає шокового удару через а) невизначеність, що відбувається, б) дати відповідь на питання «скільки буде існувати така ситуація, коли вона закінчиться і чи будуть відкриті знову релігійні та паломницькі шляхи» ніхто не може.

2. Позитивні моменти. Велика напруженість та невизначеність людства призвела до того, що більшість наукових шкіл світу почали проводити дослідження з питань а) чи були пандемії раніше і які були їх наслідки, б) чи можливий вихід зі вказаної ситуації. Провівши великий аналітичний об'єм роботи було встановлено, що складні хвороби типу пандемія і епідемія завжди були невід'ємною частиною людського життя і в усі епохи релігійний (як ніякий інший вид) туризм якраз відповідає тому необхідному психологічному настрою людини, який веде до покращення фізіологічного стану та повернення віри у майбутнє. Окрім цього, були виявлені три великих катастрофи нинішнього століття:

1) терористична трагедія у вересні 2011 р. (США), через що туристів просто почали боятися місцеві мешканці;

2) фінансова криза 2008 р. вразила туристичну галузь економіки;

3) пандемія COVID–19, яка перетворилася на смертельну зброю, через що почав вводитися карантин [68]. Всесвітня туристична організація (*UNTWO*) виділила основні напрями дій туристичної галузі, які безпосередньо пов'язані з питаннями суспільно-політичних і суспільно-економічних умов.

3. Непередбачувані моменти. 24 лютого 2022 року на територію України напала росія, яка до цих пір проводить воєнні операції. Більшість населених пунктів великих і малих повністю зруйновані агресором, особливо на сході України. Війна триває до сьогоднішнього дня, призводить до розгрому пам'ятників історії, архітектури, монументального мистецтва. В Україні

відбувається переселення населення зі східних територій у інші регіони. На сході активізувався соціальний і волонтерський туризм. Стосовно релігійного туризму – то тут безперечно немає можливості ним займатися. Паломництво повністю відсутнє [71]. Яка ситуація складеться у перспективі – поки що невідомо. Більшість туристичних установ або перестали працювати, або мігрували за кордон. Зменшилася кількість іноземних вірян, які час від часу відвідували святині України.

4). Позитивні моменти. Їх сутність укладається у тому, що вся Україна з великим патріотизмом, натхненням і вірою відстоює свої історично сформовані території. Населення з розумінням приймають переселенців, надають їм всі необхідні умови помешкання, знайомлять з сакральними та релігійними об'єктами, толерантно відносяться до почуттів віруючих, займаються паломництвом у межах територій, які більш–менш віддалені від зон бойових дій.

Науковці України, туризмознавці, активізували дослідження релігій в Україні, релігійного туризму і паломницьких традицій з метою популяризації своїх знань. Тенденції та перспективи релігійного туризму та паломництва закладені у комунікативних, інформативних, інтегративних, соціальних та інших функціях туризму.

5.2. Сучасний стан релігійного туризму в Україні

Єдиною проблемою при визначенні сучасного стану розвитку та функціонування релігійного туризму в Україні є відсутність статистичних даних про переміщення паломників та прихильників релігійного туризму. Користуючись матеріалами Державної служби статистики України, було визначено, що останні кількісні показники туристичної сфери відносяться до 2021 р. За вказаними матеріалами визначена загальна кількість туристів, обслугованих туроператорами та туристичними агентами, за видами туризму (тис.) (табл. 5.1).

Загальна кількість туристів
(за даними «Україна у цифрах». Статистичний Збірник 2021 К.: 2022)

Роки	В'їзні (іноземні) туристи	Виїзні туристи, громадяни України, які виїжджали за кордон	Внутрішні туристи
2019	87	5525	520
2020	12	2126	222
2021	–	–	–

Аналізуючи кількісні показники таблиці можна зробити наступні висновки:

- 1) зменшилася кількість туристів, які зверталися до туристичних фірм;
- 2) зменшилася кількість туристичних фірм, які припинили свою діяльність із-за пандемії;
- 3) під час пандемії з України виїхало близько 30 млн. осіб (2019 р.), з початком війни – близько 16 млн. осіб. (2022 р.);
- 4) ще однією особливістю релігійних туристів та паломників: у більшості випадків їх туристичні тури проходять під егідою самих прихожан, організовуються напередодні святкування великих релігійних свят, проводяться на регіональному рівні у зв'язку з воєнною ситуацією в країні.

Однак є ще один важливий показник, за яким можна визначити кількість туристів вказаного спрямування. Це фіксація туристичних груп у сакральних місцях України. У кожному релігійному чи сакральному об'єкті є журнали фіксації. Користуючись зведеними таблицями встановлено, що у 2021 р. на територіях сакральних місць України побувало 83,7 тис. іноземних туристів. Найбільшу частку іноземних обивателів складають громадяни Великої Британії – 10,6 тис. осіб, Єгипту – 10,3 тис. осіб, Польщі – 8,4 тис. осіб, Туреччини – 5,03 тис. осіб, Ізраїлю – до 30 тис. осіб.

На сьогоднішній день в Україні налічується 130 паломницьких відділів, служб, агентств, фірм, які рівномірно розподілені у всіх областях країни. Тож у географічному відношенні паломницькі хаджі «покривають» всю територію України. Практично ода паломницька група здійснює до 50–ти паломницьких поїздок в рік. Частка активно віруючих, які здійснюють туристичні поїздки тільки з релігійною метою, у загальному туристичному потоці складає 8,5 – 20 %.

Враховуючи те, що сьогодні як в Україні активно розвивається релігійний напрям суспільно-політичного життя, релігійно–паломницькі центри різної категорії привабливості та духовної значимості призначені не лишень для проведення релігійних мес, але й для відвідування як внутрішніми, так й іноземними туристами, які своїми дивідендами дають можливість розвиватися, перебудовуватися, реставруватися та відновлюватися багатьом релігійним об'єктам.

5.3. Загальні перспективні питання релігійного туризму

Кожна галузь господарського комплексу України сьогодні має величезні проблеми, вирішення яких повинно відбутися якомога швидше.

Серед них на першому місці стоїть державна політика у галузі розвитку релігійного туризму, яка має бути націлена на виконання наступних важливих завдань:

- сучасний занехаяний стан релігійних пам'яток;
- розвиток світового релігійного туризму;
- більш ретельне ставлення до професійної діяльності гідів та екскурсоводів, їх глибоке знання історії України, релігії в Україні;
- активна співпраця зі світовими центрами релігійного туризму, які сконцентровані у Канаді, Ізраїлі, Ватикані, Німеччині, Польщі, Швеції, Болгарії.

Наразі розвій туристичної сфери, у тому числі й релігійного туризму, можливе за рахунок іноземних туристів, які час від часу відвідували українські

святині, які мають значний конфесійний і культурний інтерес, мають тут історичні корені своїх пращурів.

Висновки до п'ятого розділу.

Основними аспектами розвитку релігійного туризму наразі повинні стати різноманітні інвестиційні угоди, які сприятимуть розвитку не лишень окремих аспектів релігійного туризму, але й покращать знання про релігійно-туристичний потенціал України, її різноманітні природні, історичні, культурні, політичні, суспільні, демографічні ресурси. У певному сенсі така робота активізується. Цьому сприяє геополітичне положення України, активна міжнародна діяльність, інші важливі рушії туристичної сфери.

Сьогодні окремі релігійні конфесії України отримують велику гуманітарну, методичну, релігійну підтримку з країн світу. Їх префектори часто навідують історичні релігійні центри та об'єкти релігійного туризму. У цьому плані простежується велика зацікавленість світу щодо стану віровизнання України.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження релігійного туризму в Україні можна сформулювати наступні висновки.

1. Основою релігійного туризму є природні та природно-антропогенні об'єкти, які за тривалістю свого існування та за певними перевагами набули статусу священних. Дивовижні ікони, які плачуть, визначні релігійні постаті, які набули статусу святих, релігійна цінність певної релігії і віросповідання визначили свою приналежність до рівня святих місцевого, національного, світового рівня.

У широкому розумінні релігійний туризм охоплює респондентів і об'єкти споглядання, вірування, тощо. Паломницький туризм націлений на відвідування найбільших релігійних об'єктів з метою поклоніння, молитви і віри у те, що сокровенні бажання збуваються. Елементи духовності тут дуже високі і значимі. Протестанти, які не вшановують святинь, не практикують паломництва.

Одним із позитивних моментів у релігійному туризмі є те, що активно відбувається комунікація туристів.

2. Релігійний туризм опирається на релігію. Релігія, окрім зазначених у розділі функцій, виконує одну важливу суб'єктивну функцію: вона дозволяє людині, за допомогою слова та віри здійснити своє бажання, при умові, що людина сама дуже має велике бажання, щоб ця мрія чи бажання здійснилося. Вона може допомогти людині розвинути здорові звички, керувати своєю поведінкою і розуміти свої емоції. Ці та інші чинники значно впливають на стан

здоров'я, а звідси – віра у Божественне, яке має величезну силу і можливість допомагати всім у всьому.

Різноманітні типи релігій є монотеїстичними (віра в єдиного Бога) і політеїстичні (віра у більш ніж одного Бога). Така власне історія становлення релігійного початку.

Релігію можна пізнати за допомогою двох способів – релігієзнавства і богослов'я. Релігієзнавство вивчає релігію народів світу у їхньому історичному розвитку, богослов'я обґрунтовує релігійні доктрини, займається розробкою постулатів про цінність релігії для кожної окремої людини і людства.

3. Релігійний туризм в останні часи в Україні активізувався. Не дивлячись на складні світові (пандемія 2019–2022 рр. та вітчизняні (напад РФ – країни агресора на території України та ведення війни з 24 лютого 2022 р.) суспільно–політичні умови вказаний вид туризму сьогодні активізується: активізується процес віросповідання, особливо серед молоді та людей середнього віку, збільшується кількість парафіяльних громад. В останні роки дуже складно проходить процес трансформації православної церкви московського патріархату у Православну Церкву Київського Патріархату. Особливо це можна прослідкувати у сільській місцевості, де люди є фанатично налаштованими у своєму віросповіданні. Така ситуація часто призводить до значних конфліктів на ґрунті віри. І тут «активно налаштованими» є люди похилого віку. Однак питання та сам процес поступово вирішується. Особливо в останні воєнні роки, коли парафіяни бачать наслідки воєнних дій держави вказаної церкви.

4. Як зазначалося, найбільше сакральних та релігійних пам'яток знаходяться у гірській частині території України, в Українських Карпатах і Гірському Криму. Це пов'язано з тим, що більшість населення гірських територій, через складні природні умови, не мають можливості сьогодні часто відвідувати великі обласні центри чи міста. Відірваність від цивілізації,

особливо людей похилого віку, обумовлює високу ступінь релігійності і частково паломництва.

Територія Українських Карпат має свій архітектурний стиль будівництва релігійних споруд. Тут збережена унікальна особливість цієї території – наявність дерев'яних храмів.

Однією з особливостей поширення сакральних об'єктів у Карпатському регіоні є:

а) долина р. Дністер (Кіцманський, Герцаївський, Заставнівський райони та м. Чернівці), на схилах якої збудовані у різні часи і збережені до сьогодення пам'ятки та об'єкти культурної спадщини;

б) гірські райони (Великобerezнянський, Воловецький, Берегівський, Рахівський райони, де знаходиться найбільше пам'яток національного значення);

в) висока концентрація дерев'яних храмів (400 дерев'яних храмів на території Косівського, Верховинського та Рогатинського районів Івано–Франківської області).

Насамкінець, зазначимо, що більша частина сакральних пам'яток місцевого й національного значення використовуються сьогодні як об'єкти релігійного туризму та паломництва. Тому їх подальше вивчення, рекламування для сфери туризму має велике науково–практичне значення для регіону і України загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В.В. Історія туризму: / В.В. Абрамов // Підручник. –Харків: –Видавництво «Форт», – 2010. – 286 с.
2. Амін аль-Касім. Хадж кримських татар: історія і факти / Амін аль–Касім, Д. Сейдахметов. // Умма. – 2013. – № 13. – С. 8.
3. Андросова В.І. Хасидський рух Хабад у процесі адаптації до суспільно-політичних і соціокультурних реалій українського соціуму / В.І. Андросова // Автореф. дис... канд. філос. наук: – К.: – НАН України, Ін-т філософії ім. Г. Сковороди, 2009. 16 с.
4. Бабічин Ю. У Закарпатті стає популярним релігійний туризм / , Бабічин // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/24106>
5. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування / Бейдик О.О. // Монографія – К.: ВПЦ «Київ. ун-т». – 2001. – 395 с.
6. Божук Т.І. Перспективи розвитку релігійного туризму в Закарпатті / Т.І. Божук // Сталий розвиток Карпат: сучасний стан та стратегія дій: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. – Львів: – 2006. – С. 115–118.
7. Божук Т. І. Поняття, функції та завдання релігійного туризму / Т.І. Божук // Вісник Львівського університету. – 2010. – Випуск 28. – С. 26.
8. Божук Т.І. Формування релігійно-туристичної індустрії. / Т.І. Божук // Географія та туризм. 2011. – Вип. 14. – С.132-136.
9. Бордун О.Ю. Теоретичні та прикладні засади дослідження релігійних та паломницьких потоків України / О.Ю. Бордун // Географія та туризм. – 2012. – Вип. 23. – С.73–81.
10. Бордун О.Ю. Релігійний туризм України: тенденції організації в «Ювілейний рік Божого милосердя». / О.Ю. Бордун, В.Р. Монастирський // Вісник ЛПУ. 2017. № 78. С. 8–13.

11. Borisyuk O. Marketing in the study of regional tourist markets / O. Borisyuk, O. Berkova // Вісник Одеського національного університету. Економіка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». Т. 28 – Вип. 2 – с. 97.
12. Борисова О. Релігійний туризм: актуальність для постпандемічної України. URL : <http://surl.li/hekyg>.
13. Борисюк О.А. Географічний регіон як об'єкт туристичного маркетингу / Борисюк О.А., Дудник І.М., Беркова О.П. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Географія. – 2019. – Вип. 4 – С. 23-31.
14. Вишневська О.О. Туристичне країнознавство / О.О. Вишневська // Підручник для студентів ВНЗ. – Х.: – ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – 756 с.
15. Войналович В.А. Туризм як один із засобів задоволення духовних потреб віруючих / В.А. Войналович // Туристично-краєзнавчі дослідження. К.: – 1998. – С. 74.
16. Воронцова О. А. Лаврські печери /О.А. Воронцова // Путівник. К.: – 2000. – 12 с.
17. Городиський Ю.Я. Геопросторова організація паломництва у Львівській області / Ю.Я. Городиський // Автореф. дисерт. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2018. – 27 с.
18. Городиський Ю.Я. Класифікація християнської релігії (для потреб суспільно-географічних досліджень) / Ю.Я. Городинський // Географія та туризм, 2016. – С. 168–176.
19. Десять святих місць в Україні, які варто відвідати кожному християнину. CREDO. – 2013. – № 1 С. 11.
20. Дерев'яні церкви Карпатського регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Дерев'яні_церкви_карпатського_регіону_Польщі_і_України

21. Державна служба статистики України. 2023. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.
22. Джублик Монастир / Карпати 3d [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://karpaty3d.com/listing/dzhublyk-monastyr/>
23. Дудкіна О. П. Релігійне паломництво як перспективний вид туризму / О.П. Дудкіна // Туристичні ресурси України. – К.: – 1996. – С. 29.
24. Духовне управління мусульман Криму: історія, еволюція, проблеми. – Релігійна панорама. К.: – 2010. – № 6 – С. 87.
25. Закарпаття онлайн / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpattia.net.ua/News/98054-Cherez-zakarpatski-i-uhorski-tserkvy-proliahatyme-osoblyvyi-turystychnyi-marshrut>.
26. Закон України «Про туризм» №1282/4 від 18.11.2003 р. Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29.
27. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irs.in.ua> Economic sciences ISSN 2307-5740 88 Herald of Khmelnytskyi National University 2022, Issue 2, Part 1.
28. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2018 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr_2018/70440/.
29. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2014 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2014/55893/>.
30. Зеленюк Ю.О. Релігійний туризм як комунікаційний засіб виховання людської особистості / Ю.О. Зеленюк // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – 2013. – Випуск 23. – С. 42–44.
31. Ісламські процеси у світі та в Україні: реалії і прогнози. Колективна монографія / Відповідальний редактор доктор філософських наук Арістова А.В. – Українське релігієзнавство. – К.: – 2011. – № 57. – С. 154.

32. Історія і теорія релігії та вільнодумства: курс лекцій для студентів педінститутів / За заг. редакцією М.М. Заковича. – К.: – 2003. – С. 57–67.
33. Історія релігії в Україні: навч. посіб. / відп. ред. А.М. Колодний, П.Л. Яроцький. – К. : – Знання, – 1999. – 735 с.
34. Калініч Ю.А. Релігієзнавство / Ю.А. Калініч // Підручник. – К.: – «Наукова думка» – 2000. 325 с.
35. Кара-Васильєва Т.В. Культурна спадщина України: дослідження, її стан у період новітніх викликів сучасності [Електронний ресурс] / Т.В. Кара-Васильєва // Вісник Національної академії наук України. - 2022. - № 7. с. 42-46. URL: <https://visnyknanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/1105>.
36. Кацемір Я.В. Функціональні особливості сучасного розвитку релігійно–паломницького туризму в Україні. [Електронний ресурс] // Таврійський науковий вісник. URL :<http://www.tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/229>.
37. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст.): Монографія / В.М. Клапчук Львів – Івано-Франківськ: – Фоліант, 2009. – С. 295–299.
38. Ковальчук А. С. Географія релігійного туризму в Україні / А.С. Ковальчук, М.С. Рутинський, А.М. Манько, Т.Б. Завадовський, Д.А. Каднічанський. – Львів: – ТзОВ «Друк Захід», – 2016. – 454 с.
39. Ковальчук А.С. Формування понятійно-термінологічного апарату релігійного туризму і релігії / А.С. Ковальчук // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 29. – Ч. 2. – С. 86–92.
40. Костащук І. Сакральнo-туристичний потенціал Чернівецької області: особливості формування та використання / І. Костащук, А. Гуцуляк // Науковий вісник Чернівецького університету. Географія. – Випуск 696. – С. 108–110.
41. Костащук І.І. Методика оцінки сакральнo-туристичних ресурсів регіону (на прикладі Чернівецької області) / І, І. Костащук // Науковий вісник

Чернівецького університету: збірник наукових праць. – Чернівці: – Рута, – 2010. – Вип. 519-520: Географія. – С. 81–86.

42. Кришунська О. Дерев'яні храми України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.derev.org.ua/zakarp/ivashkovytsia.htm>

43. Легеза В.М. Поняття та особливості розвитку релігійного туризму. Наукове мислення. 2022. URL: <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/35-shostamizhnarodnapraktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/70-ponyattya-ta-osoblivosti-rozvitku-religijnogo-turizmu>

44. Лубський В. Релігієзнавство / В. Лубський. – К.: – Вілбор, 1997. – 380 с.

45. Луговий Б. Особливості розвитку релігійного туризму на Тернопіллі. / Б. Луговий, Н. Островська // Молодий вчений. – 2022. – № 6 – С. 11–14.

46. Луговський О. Збереження культурно-історичної спадщини: сучасні виклики. /О. Луговський // Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження. Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції, – Черкаси, – ЧДТУ, 2022. – С. 60.

47. Львівщина дивовижні відкриття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lvivregion.travel/ua/cat/lviv-region>

48. Львівщина прагне стати центром паломницького туризму / Край краєзнавчо-туристичний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kray.org.ua/9796/mandrivky/lvivshhina-pragne-statisvyatoyu-zemleyu-dlya-yevropeytsiv/>

49. Любіцева О.О. Туризмознавство: вступ до фаху. / О.О. Любіцева – К.: – 2008. 254 с.

50. Любіцева О.О. Напрямки розвитку релігійного туризму в Україні / О.О. Любіцева, С.П. Романчук // Туризм у ХХІ столітті: глобальні тенденції і

регіональні особливості: Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції – К.: Вид-во «КУТЕП», 2002. – 235 с.

51. Любіцева О.О. Паломництво і релігійний туризм. Монографія / О.О. Любіцева, О.В. Романчук. – К.: Істина, 2011. - 328 с.

52. Любіцева О.О., Романчук С.П. Організація православного паломництва до Святої Землі. Туризм на порозі XXI століття: освіта, культура, екологія. / Матеріали міжнародних наук.-практ. конф. – К.: – 1999. – С. 82-85.

53. Маланюк Т.З. Краще знавство і туризм: навчальний посібник / Т.З. Маланюк. – Івано-Франківськ: – 2010. – Вип. 3 – С. 19.

54. Мальська М.П. Міжнародний туризм / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич // Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник. К.: Знання - 2008. - 661с.

55. Масляк П.О. Рекреаційна географія: Навчальний посібник. / П.О. Масляк – К.: – Знання, – 2008. – С.137-139.

56. Медвідь Л.І. Релігійний туризм як один з напрямів розвитку туристичної галузі Закарпатської області. / Л.І. Медвідь // Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи: Мат. міжн. наук. конф. Туризм і розвиток регіону – Івано-Франківськ: – Вип. 3 – Фоліант, – 2011. – С. 361.

57. Мілашовська О.І. Роль та місце екскурсійної діяльності у розвитку релігійного туризму на Закарпатті / О.І. Мілашовська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23. – С. 124–129.

58. Нагірняк Я.А. Паломництво та релігійний туризм: характерні риси та особливості. [Електронний ресурс] // Національний університет «Львівська політехніка».

URL :<http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1880/1810>.

59. Названо 10 туристичних напрямків, які мандрівники бронюють на 2023 рік. УНІАН. 2023. URL: <https://www.unian.ua/tourism/news/top-10->

populyarnih-turistichnih-napryamkiv-na-2023-rik-stambul-mehiko-lisabon-sidneynovini-amp-12034707.html.

60. Кравців В. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / В. Кравців, Л. Гринів, М. Копач, С. Кузик. – Львів: – 1999. – 78 с.

61. Нетеса С.В. До питання про діяльність мусульманських національно-культурних товариств на території незалежної України. / С.В. Нетеса // Східний світ. – К.: – 2005. – № 2. – С. 50.

62. Опря Б.О. Організація туристичних подорожей. / Б.О. Опря – Кам'янець–Подільський. – 2021. С. 65.

63. Опря Б.О. Повсякденне життя парафіяльного духовенства Правобережної України (1860-ті – 1917 р.). / Б.О. Опря – Кам'янець–Подільський. – 2015. – 162 с.

64. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації. URL: <https://unwto.org/>

65. Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua/>

66. Офіційний сайт Новгород-Сіверського музею-заповіднику «Слово о полку Ігоревім». 2023. URL: https://ns-slovo.event.net.ua/cart/cart?id_date=629

67. Павлов С.В. Географія релігій. / С.В. Павлов, К.В. Мезенцев, О.О. Любіцева // Навчальний посібник. К.: АртЕК, – 1998. – 504 с.

68. Пандемія COVID-19 та її наслідки у сфері туризму в Україні. Оновлення до документу «Дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні». К.: ЄБРР, 2020. 28 с.

69. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. / Є.В. Панкова // Навчальний посібник. – К.: – Альтерпрес, – 2003. – 352 с.

70. Панченко С.А. Релігійний туризм в Україні: стан, потенціал, перспективи. / С.А. Панченко // Монографія. – К.: – 2019. – С. 22-24.

71. Панченко С.А. Культуротворчий потенціал релігійного туризму: становлення українського досвіду / С.А. Панченко // Автореф. дис., канд. культурології – К.: – Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. – 2018. – 20 с.
72. Панченко С.А. Феномен релігійного туризму і паломництва в культурологічному вимірі. / С.А. Панченко // Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство. Вип. II – 2017 – С. 63-67.
73. Патійчук В.О. Релігійно-паломницький туризм як один із чинників регіонального розвитку економіки України [Електронний ресурс] / В.О. Патійчук // Східноєвропейський університет імені Лесі Українки. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/157730518.pdf>.
74. Пламеницька О.А. Християнські святині Кам'янця на Поділлі. / О.А. Пламеницька // Релігієзнавство: Навч. посібн. К.: – 2001. – С. 84.
75. Прикарпаття: спадщина віків: Історико-культурологічне видання / [за ред. М.В. Кугутяка]. – Львів: «Манускрипт» – 2006. – С. 164–186.
76. Проща до святинь Закарпаття (Мукачево, Малий Березний, Бороняво, Джублик) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pilgrimage.in.ua/proscha-do-svyatyn-zakarpattya-malyj-bereznyj-mukachevoboronyavo-dzhublyk/>.
77. Релігійний туризм / Регіональний туристично-інформаційний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rtic.if.ua/religioustourism.html>
78. Релігійний туризм на Закарпатті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://diplomna5.com/ref-74483/>
79. Рожко В. Православні святині історичної Волині / В. Рожко. – Луцьк: – ВАТ Волинська обласна друкарня, – 2009. – 558 с.
80. Романчук С.П. Паломництво українців до Святої Землі. Історико-географічний нарис / С.П. Романчук // Географія та основи економіки в школі. 2000. – №1. С.11-14.

81. Саган О.Н. Етноконфесійний синкретизм в ісламі (на прикладі Криму) / О.Н. Саган // Українське релігієзнавство. – К.: – 2006. – № 37. – С. 129.
82. Сайчук В.С. Методичні аспекти суспільно-географічного дослідження релігійного туризму / В.С. Сайчук // Економічна та соціальна географія. – 2014. – Вип. 2. – С. 59– 65.
83. Сапелкіна З.П. Релігійний туризм: навч. посіб. / З.П. Сапелкіна. – К.: – «Наукова думка» – 2009. – 439 с.
84. Топорницька М.Я. Територіальна організація та перспективи розвитку етнофестивального туризму в Україні / М.Я. Топорницька // Географія та туризм – К.: Альтерпрес, – 2012. – Вип. 17. – С.117–123.
85. Устименко Л.М. Основи туризмознавства: навч. посіб. / Л.М. Устименко. – К.: Наукова думка, – 2011. – 345 с.
86. Федорченко В.К. Історія туризму в Україні: Навчальний посібник. / В.К. Федорченко, Т.А. Дьорова – К.: – Вища школа, – 2002. – 195 с.
87. Храми Новгород-Сіверського району Чернігівської області. 2023. URL: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_catalog/384749-543-temples-novhorodsiverskyi-raion.htm.
88. Храми та синагоги Чернівців / Релігійний туризм / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/65550/.
89. Християнська сакральна культура / Львівщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lviv-region.travel/ua/cat/christian-heritage>.
90. Чередніченко А.О. Розвиток релігійного туризму як шлях до відновлення туристичної галузі в умовах соціально-економічної кризи. / А.О. Чередніченко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2017. – № 58. – С. 226-232.

91. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О.І. Шаблій. // Підручник – Л.: – Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – 2001. 744 с.
92. Шандор Ф. / Сакральні види туризму на Закарпатті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pershij.com.ua/sokralni-vydy-turyzmu-na-zakarpatti/>
93. Шевчук Л.Т. Сакральна географія: Навч. посібник / Л.Т. Шевчук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, – 1999. – 160 с.
94. Шикеринець В.В. Сучасні тенденції у розвитку релігійного туризму на Прикарпатті / В.В. Шикеринець, А.І. Гуменюк, Г.М. Гуменюк // Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи: Збірник статей міжнародної наукової конференції «Туризм і розвиток регіону» – Івано-Франківськ: «Фоліант», – 2013. – Вип. 4 – С. 305–310.
95. Шпарага Т.І. Передумови виникнення і сучасний стан хасидського паломництва в Україні. / Т.І. Шпарага, М.М. Михайлюк // Географія та туризм: наук. зб. К.: – Альтерпрес, – 2012. – Вип. 22. – С. 98-105.
96. Шпарага Т.І., Михайлюк М.М. Туризм місцями єврейських захоронень в Україні. / Т.І. Шпарага, М.М. Михайлюк // Історія української географії. Всеукраїнський науково–теоретичний часопис. Тернопіль: – 2012. – Вип. 26. – С.136-139.
97. Юрченко С.О. Релігійний туризм у християнстві на сучасному етапі. / С.О. Юрченко, О.Є Юрченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2017. – № 6. – С. 216-220.
98. Яроцький П.Л. Паломницький (релігійний) туризм в Україні: перспективи розвитку. /П.Л. Яроцький. // Релігієзнавство. Навчальний посібник. – 2-ге вид. – К.: – 2004. – 308 с.
99. Tirado V.J.G., Hernández M.H. Promoting Tourism through the EU LEADER Programme: Understanding Local Action Group Governance. Eur. Plan. Study. 2018. Vol. 27. pp. 1–19.

Додатки

Додаток А.

№ з/п .	Назва релігійно-паломницького центра	Місце розташування	Час заснування або створення	Головні святині (об'єкти)	Паломницьке Значення
1.	Свято Успенська Києво-Печерська лавра	м. Київ	ХІ ст.	Чудотворні ікони Богородиці «Успіня», «Печерська», «Києво-Братська»; моці святих преподобних отців Києво-Печерських	Світове
2.	Свято-Успенська Почаївська лавра	м. Почаїв Тернопільської обл.	1240 р.	Почаївська чудотворна ікона Богородиці, моці Святих преподобних Іова та Амфілохія Почаєвських	Світове
3.	Свято-Успенська Святогірська лавра	м. Святогірськ Донецької обл.	ХІІІ ст.	Ікона Богородиці, моці Святих преподобних Іоанна Святогорця та ін. преподобних отців у горах Донця	Міжнародне

				прославлених	
4.	Зимненський Успенський жіночий монастир	с. Зимне Володимир- Волинського р-ну	1001 р.	Чудотворна ікона, частки Святих мощей	Міжнародне
5.	Рождества Богородиці Глинська Пустинь	с. Сосновка Сумської обл.	1648 р.	Ікона Рождества Богородиці, нетлінні мощі преподобних Глинських старців	Міжнародне
6.	Чернігівський Свято- Троїцький кафедральний собор	м. Чернігів	1695 р.	Мощі Святих Феодосія, Філарета та преподобного Лаврентія Чернігівських	Міжнародне
7.	Харківський Благовіщенсь- кий кафедральний собор	м. Харків	1901 р.	Мощі Святих Афанасія Лубенського, Олександра і Мелетія Харківських	Міжнародне
8.	Успенський Одеський чоловічий монастир	м. Одеса	1824 р.	Мощі Святих преподобних Кукши Одеського	Міжнародне
9.	Корецький Троїцький жіночий монастир	м. Корець Рівненської області	1496 р.	Корецька ікона Богородиці «Споручниця грішних»	Міжнародне
10.	Троїцький жіночий монастир	м. Сімферополь, АР Крим	2003 р.	Мощі Святого Луки Кримського	Міжнародне
11.	Покровський	м. Київ	1889 р.	Мощі Святих	Загально-

	жіночий монастир			преподобних Анастасії та Софії Київських, частки Святих мощей інших святих, частка Ризи Господньої з Його кров'ю	державне
12.	Введенський чоловічий монастир	м. Київ	1901 р.	Чудотворна ікона Богородиці «Призри на смирення»; мощі Святих преподобних Димитри та Олімпіади	Загально- державне
13.	Вознесенський Флорівський жіночий монастир	м. Київ	1566 р.	Древня церква, копії чудотворних ікон, частки Святих мощей	Загально- державне
14.	Покровський чоловічий монастир (Голосіївська пустинь)	м. Київ	XVII ст.	Мощі Святих преподобних Алексія Голосіївськог о, блаженної монахині Аліпії, древня чудотворна ікона	Загально- державне
15.	Троїцький чоловічий монастир Китаєвська	м. Київ	XVI ст.	Мощі Святих преподобних Феофіла Київського та	Загально- державне

	пустинь			Досифеї	
16.	Храм св. Михаїла першого митрополита Київського (Афонське подвір'я)	м. Київ	XX ст.	Частки мощей і древні чудотворні ікони багатьох святих	Загально-державне
17.	Чоповицький жіночий монастир	с. Чоповичі Житомирсько і обл.	кінець XX ст.	Частка Поясу Богородиці, чудотворна ікона Кровоточивою о Спаса, частки мощей багатьох святих	Загально-державне
18.	Усікновенський Лядівський чоловічий монастир	с. Лядова Вінницької обл.	XI ст.	Древні фрески, чернеча усипальниця, цілющі джерела преподобного Антонія, Іоанна Хрестителя, великомучениці Параскеви	Загально-державне
19.	Преображенський Мгарський чоловічий монастир	м. Мгар Полтавської обл.	1624 р.	Копії багатьох чудотворних ікон, частки святих мощей, моці Новомучеників	Загально-державне
20.	Вознесенський	с. Банчени	1996 р.	Частка	Міжнародне

	чоловічий монастир	Чернівецької обл.		Животворчого Хреста Господнього і частки багатьох святих	
--	-----------------------	----------------------	--	---	--

Додаток А 1

Овруцький Свято-Василіївський жіночий монастир розташований у м. Овруч Коростенського району Житомирської області (рис. 3.6). У центрі монастиря знаходиться Свято-Василіївська церква, яка разом з монастирською спорудою є пам'яткою архітектури національного значення.

Рис. 3.6. Овруцький Свято-Василіївський жіночий монастир

Мгарський Спасо-Преображенський чоловічий монастир знаходиться у м. Лубни Полтавської області (рис. 3.7). Річка Сула, миргородські мінеральні

джерела є об'єктами релігійно-пізнавального туризму.

Рис. 3.7. Мгарський Спасо-Преображенський чоловічий монастир

Особливою ознакою монастиря є та, що один раз на рік після святкування релігійного свята Паска лишень туристам-чоловікам дозволяється піднятися на дзвіницю, з якої можна побачити чудові краєвиди місцевості.

Лядовський Свято-Усікновенський чоловічий монастир є найстарішим скельним монастирем і об'єктом паломницького туризму. Заснований у 1013 р. Його ще часто називають Подільським Афоном (рис. 3.8). Розміщується на березі р. Дністер неподалік від кордону з Молдовою у Вінницькій області. До його складу входять три храми: Усікновення глави Іоанна Предтечі; Святої великомучениці Параскеви; ікони Божої матері «Відрада і втіха».

Рис. 3.8. Лядовський Свято-Усікновенський чоловічий монастир

Жіночий Монастир на честь ікони Божої Матері «Живоносне Джерело».

Цей монастир знаходиться у с. Завалійки Волочиського району Хмельницької області (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Жіночий Монастир На Честь Ікони Божої Матері «Живоносне Джерело»

Збудований на місці дерев'яної церкви, у якій (за переказами місцевого населення) татари спалили її разом з усіма мирянами. Пізніше збудували новий храм Святої Трійці, при якому було засновано жіночий монастир. На місцевому цілющому джерелі сьогодні стоїть каплиця ікони Божої Матері «Живоносне Джерело» і купальня. Навколо основного джерела розміщуються ще 13 джерел.

Вознесенський Флорівський Жіночий Монастир є найстарішим і найбільшим монастирем м. Києва (рис. 3.10). Його перші згадки датуються XV

ст.. Цікавою особливістю монастиря є та, що переважна більшість черниць були шляхетного походження.

Рис. 3.10. Вознесенський Флорівський Жіночий Монастир

До складу монастиря входять 38 будівель. Це храми, трапезні, притулок для дівчат-сиріт (до 1918 р. утримувалися близько 100 дітей), лікарня. Історично сформувалася школа художнього шиття, де навчають вишиванню золотими нитками та іконопису.

Єлесецький Успенський Монастир є пам'яткою національного значення. Знаходиться у м. Чернігів, на березі р. Десна (рис. 3.11). Його назва походить від назви гори – Єлеська.

Рис. 3.11. Єлеський Успенський монастир

Значна кількість храмів, печерні галереї, цегляні келії – унікальні об’єкти релігійного туризму монастиря. У монастирі знайшли свою життєву стежину 56 черниць.

Красногорський чоловічий монастир у честь всіх Святих. Наймолодший монастирський комплекс (м. Мукачево, Закарпатська область), який відомий своїми чудесами (рис.

3.12).

Рис. 3.12. Красногорський Чоловічий Монастир у честь всіх Святих

Головною іконою є чудотворна ікона Богородиці «Всіх скорботних Радість». Одним із чудес є те, що на свято Трійці лілії, покладені під скло ікони, зацвіли дивними квітами. У монастирі мешкає 6 монахів і 10 послушників.

Тригирський Преображенський чоловічий монастир знаходиться у с. Тригир’я Житомирської області у районі р. Тетерів (рис. 3.13).

Рис. 3.13. Тригирський Преображенський Монастир

Монастир унікальний тим, що тут є багатовікові дуби (за повір'ям висаджені 5 століть тому, за часів Богдана Хмельницького, власне коли і почалося будівництво монастиря), заповнені водою печери, які за віком відповідають XIV століттю, чудотворна ікона Божої Матері «Тригирська» (XVIII ст.), джерело, гранітні скелі.

Свято-Миколаївський Милецький чоловічий монастир (с. Мильці, Старо-Вижівський район Волинської області) (рис. 3.14).

Рис. 3.14. Свято-Миколаївський Милецький чоловічий монастир

Його історія пов'язана з монахами Вербського монастиря, які часто у р. Тур'я ловили рибу. Місце настільки мальовниче, що вони його часто називали милим куточком. Звідси і пішла назва населеного пункту. Ще одна сакральна

особливість цієї території: ченцям, під час одного з походів на риболовлю, явився образ святителя Миколая. Так і почалося будівництво вказаного монастиря. А назву йому «приніс» населений пункт і Святий Миколай.

Софронієвська Пустинь. Повна назва – Софроніївський монастир Різдва Пресвятої Богородиці (рис. 3.15).

Рис. 3.15. Софроніївський монастир Різдва Пресвятої Богородиці

Розташований на горі Чудній в с. Нова Слобода Сумської області. Перші монахи – переселенці з Києво-Печерської лаври, поселилися на горі у XI-XIII ст. Підземна частина монастиря – печерний комплекс, доступний для паломників. На території обителі нараховується більше 60 будівель.

Молченський Різдва Богородиці Монастир. Називають його монастирем «Білої Богородиці» через кам'яну побілену церкву (рис. 3.16). У монастирі є залишки старовинних фресок, а також шанована Молченська ікона Богородиці.

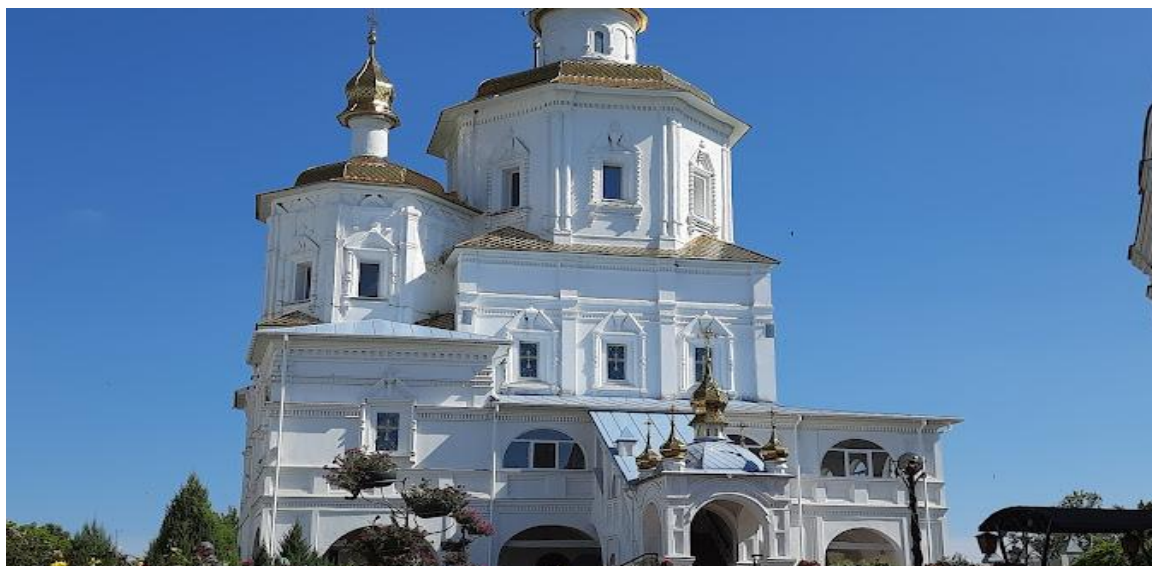

Рис. 3.16. Молченський Різдва Богородиці Монастир

Густинський Троїцький жіночий монастир заснований в 1600 р. ієросхимонахом Іоасафом (рис. 3.17). За часів розквіту Густинський монастир вважався видатним культурним і літературним центром. Саме тут був створений Густинський літопис початку XVII ст. В кінці XVIII ст. монастир був одним з найбагатших в Україні, але указом Катерини II від 1786 р., він був переведений до розряду «позаштатних», а потім і зовсім ліквідований. Багато років він простояв недіючим, огорожа, будівлі, церкви були пошкоджені, напівзруйновані. Зараз в обителі мешкає близько 50 сестер. При обителі діє дитяча недільна школа, є паломницький готель, функціонує монастирська аптека.

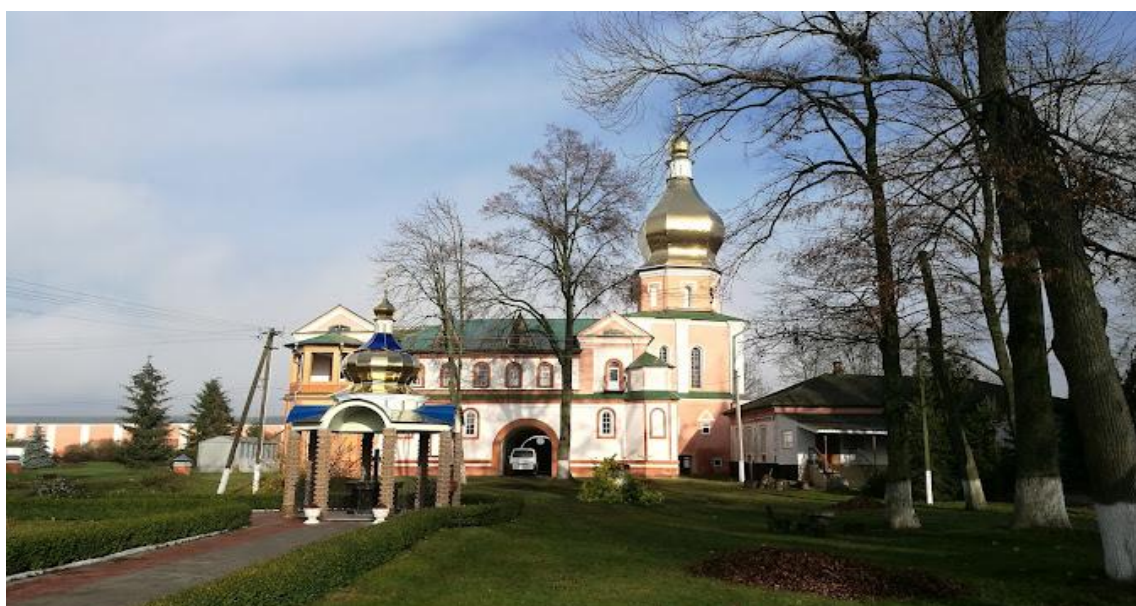

Рис. 3.17. Густинський Троїцький жіночий монастир

Зимненський Святогірський Успенський Монастир є перлиною всього Поліського краю або, як ще його називають, – молитовною лампадою Волині (рис. 3.18). Заснований у 1001 р. київським князем Володимиром. Про монастир під назвою «Свята гора» вперше згадує літопис Нестора кінця XI ст. Як і в багатьох стародавніх монастирях, тут є підземні печерні ходи.

Рис. 3.18. Зимненський Святогірський Успенський Монастир

Усікновенський Скельний Монастир – один з перших християнських монастирів в межах сучасної України. Має паломницьке значення. Знаходиться на лівому березі р. Дністер, біля самого кордону з Молдовою (рис. 3.19). Монастир знаходиться у скелях на висоті понад 150 м над річкою, заснований у 1013 р. Головна святиня – печера святого Антонія.

Рис. 3.19. Усікновенський Скульний Монастир

Скульний Миколаївський (Галицький) Монастир. Збудований монахами у XI-XII ст. Попати до монастиря можна від р. Дністер крутим берегом (рис. 3.20). Поряд – стежки, печерки, гроти. Його ще часто ще називають Непоротівський, за назвою затопленого неподалік села. Складається з каплиць, келій, коморТуристів завжди зустрічає монах, який розповідає про монастир. На їх бажання – відкриває у будні дні церкву, яка має автентичне оформлення.

Рис. 3.20. Скульний Миколаївський (Галицький) Монастир

Преображенський Монастир у Новгород-Сіверському (Чернігівська область) є одним з перших монастирів-фортець Київської Русі (рис. 3.21).

Рис. 3.21. Преображенський Монастир

Додаток А. 3

Поховання видатних діячів хасидизму

№ з/п.	Місце розташування	Поховання
1.	Вінницька обл., м. Брацлав	Рабі Натан Штернгарц (1780-1844 рр.) – один з учнів рабі Нахмана, записував його проповіді.
2.	Житомирська обл., м. Бердичів	Рабі Лейва-Іцхок (1740-1810 рр.) – учень Магіда з Межиріччя, поширював хасидизм на Волині.
3.	Житомирська обл., м. Житомир	Рабі Аарон з Житомира (? -1816 рр.) – автор книги «Толдот Аарон»
4.	Івано-Франківська обл., м. Косів	Рабі Менахем-мендаль Косовер, його син та онук – цадіки з Косова, засновники Вижницької династії хасидів.
5.	Київська обл., м. Фастів	Рабі Авраам-а-Малах (1741-1776 рр.) – син рабі ДоваБеріте, Магіда з Межерича, автор книги-коментаря до Тори «Хесед-ле-Авраам».

6.	Київська обл., смт. Тараща	Рабі Рафаель з Бершаді (? -1827 рр.) – учень і послідовник рабі Пінхаса з Корець.
7.	Львівська обл., м. Белз	Рабі Шалом Роке (1779-1855 рр.) – засновник місцевої хасидської династії.
8.	Львівська обл., м. Жидачів	Рабі Цві (Гірш) з Жидачева (1762-1831 рр.) – засновник Жидачівської хасидської династії.
9.	Полтавська обл., м. Гадяч	Рабі Шнеур-Залман з Ляд (Алтер Ребе) (1745-1813 рр.) – засновник руху Хабад, одного з відгалужень хасидизму.
10.	Тернопільська обл., м. Підгайці	Рабі Захарія Мендель (? -1791 рр.) – автор творів «Менорот Захарія», «Захарія Мешулам», «Захарія Йамевін».
11.	Тернопільська обл., м. Чортків	Рабі Давид Моше Фрідман (1827-1904 рр.) – засновник Чортківської хасидської династії.
12.	Хмельницька обл., смт. Ганнопіль	Рабі Дов-Беріте з Межерича (Магід з Межирича) (1704-1772 рр.) – став другим лідером хасидського руху і вчителем для сотень хасидів.
13.	Хмельницька обл., смт. Меджибіж	Рабі Ісраель Баал Шем Тов (Бешт) (1698-1760 рр.) – засновник хасидизму.
14.	Хмельницька обл., м. Полонне	Рабі Яків Йосеф з Полонного (1710-1784 рр.) – хасидський цадик, учень Бешта, який першим письмово виклав вчення хасидизму.
15.	Хмельницька обл., м. Славута	Рабі Моше Шапіро (1758-1838 рр.) – син відомого цадика рабі Пінхаса з м. Корець, очільник єврейської громади міста у XVIII ст., заснував єврейську друкарню у м. Славута.
16.	Хмельницька обл., м. Шепетівка	Рабі Пінхас з м. Корець (1728-1790 рр.) – учень Бешта, видатний хасидський наставник.
17.	Чернігівська обл., м. Ніжин	Рабі Дов-Бер з смт. Любавич (Мітлер Ребе) (1773-1827 рр.) – син Алтер Ребе і другий Любавицький ребе.
18.	Черкаська обл., м. Умань	Рабі Нахман (1772-1810 рр.) – засновник Брацлавського хасидизму, правнук рабі Ісраель Баал Шем Тоба.
19.	Чернівецька обл.,	Рабі Бешт Менахем Мендель бен Хаїм Хагер

	м. Вижниця	(1830- 1884 рр.) – засновник Вижницької хасидської династії.
20.	Чернівецька обл., м. Садгора	Рабі Ізраель Фрідман (Ружинський Ребе) (1797-1850 рр.) – онук Магіда з Межиріччя.

Додаток Б

Архітектурні пам'ятки національного значення Чернівецької області

№ з/п.	Назва пам'ятки	Дата будівництва	Район розміщення
1	Семінарський корпус Резиденції митрополитів Буковини і Далмації (мур.)	1870 р.	вул. Коцюбинського, 2
2	Семінарська церква (мур.)	1878 р.	вул. Коцюбинського, 2
3	Монастирський корпус (мур.)	1874 р.	вул. Коцюбинського, 2
4	Миколаївська церква (дер.)	1607 р.	вул. Сагайдачного, 87-а
5	Успенська церква у Количанці (дер.)	1783 р.	вул. Новоуспенська, 2
6	Церква Різдва Богородиці у Горечі (мур.)	1767 р.	вул. Троянівська, 1
7	Дзвіниця церкви Різдва Богородиці у Горечі (дер.)	1767 р.	вул. Троянівська, 1
8	Спиридонівська церква (дер.)	1715 р.	вул. Тольятті, 8
9	Дзвіниця Спиридонівської церкви (дер.)	1773 р.	вул. Тольятті, 8
10	Вознесенська церква (дер.)	к. 17 ст.	вул. Бориспільська, 13
11	Дзвіниця Вознесенської церкви (дер.)	к. 17 ст.	вул. Бориспільська, 13
12	Вірменська церква (мур.)	1869-1875 рр.	вул. Українська, 30
13	Церква Іоанна Сучавського (дер.)	1792 р.	с. Виженка
14	Дзвіниця церкви Іоанна Сучавського (дер.)	19 ст.	с. Виженка

15	Миколаївська церква (дер.)	1783 р.	с.Волока
16	Спиридонівська церква (мур.)	1807 р.	м.Герца
17	Церква Різдва Богородиці (мур.)	1646 р.	с.Байраки
18	Дзвіниця церкви Різдва Богородиці (мур.)	1646 р.	с.Байраки
19	Дмитрівська церква (дер.)	18 ст.	с.Буківка
20	Успенська церква (мур.)	1794 р.	с.Велика Буда
21	Благовіщенська церква (мур.)	1772 р.	с.Круп'янське
22	Дзвіниця Благовіщенської церкви (мур.)	1772 р.	с.Круп'янське
23	Дмитрівська церква (дер.)	1757 р.	с.Луковиця
24	Дзвіниця Дмитрівської церкви (мур.)	1757 р.	с.Луковиця
25	Всіхсвятська церква (мур.)	1818 р.	с.Мала Буда
26	Успенська церква (мур.)	18 ст.	с.Могилівка
27	Хрестовоздвиженська церква (дер.)	1561 р.	с.Підвальне
28	Михайлівська церква (дер.)	1663 р.	с.Петрашівка
29	Дмитрівська церква (мур.)	1811 р.	с.Тернавка
30	Архангельська церква (дер.)	1796 р.	с.Цурінь
3'1	Козьмодем'янівська церква (зміш.)	18 ст.	с.Біла Криниця
32	Успенський собор старообрядців (мур.)	1900-1908 рр.	с.Біла Криниця
33	Хрестовоздвиженська церква (дер.)	1790 р.	с.Верхні Синівці
34	Миколаївська церква (дер.)	1618 р.	с.Поляна
35	Дзвіниця Миколаївської церкви (дер.)	1618 р.	с.Поляна
36	Успенська церква (мур.)	1718 р.	с.Турятка
37	Церква Різдва Богородиці (мур.)	1835 р.	с.Василів
38	Успенська церква (дер.)	1794 р.	с.Веренчанка
39	Іоанівська церква (мур.)	1826 р.	с.Вікно
40	Церква Різдва Богородиці (мур.)	1797 р.	с.Звенячин

41	Успенська церква (дер.)	1779 р.	с.Кулівці
42	Дзвіниця Успенської церкви (дер.)	1779 р.	с.Кулівці
43	Покровська церква (мур.)	1791 р.	с.Репужинці
44	Дзвіниця Покровської церкви (мур.)	1791 р.	с.Репужинці
45	Іванівська церква (мур.)	1765 р.	с.Хрещатик
46	Дзвіниця Іванівської церкви з каплицею (мур.)	17 ст.	с.Хрещатик
47	Миколаївська церква (дер.)	1786 р.	с.Берегомет
48	Дзвіниця Миколаївської церкви (дер.)	18 ст.	с.Берегомет
49	Успенська церква (дер.)	1778 р.	с.Валява
50	Дзвіниця Успенської церкви (дер.)	19 ст.	с.Валява
51	Успенська церква (мур.)	1786 р.	с.Глиниця
52	Успенська церква (дер.)	к.17 ст.	с.Дубівці
53	Дзвіниця Успенської церкви (дер.)	18 ст.	с.Дубівці
54	Церква Різдва Богородиці (дер.)	1794 р.	с.Іванківці
55	Вознесенська церква (мур.)	1453-1455 рр.	снт.Лужани
56	Дзвіниця Вознесенської церкви (дер.)	19 ст.	снт.Лужани
57	Миколаївська церква (дер.)	1794 р.	с.Нижні Станівці
58	Дзвіниця Миколаївської церкви (дер.)	18 ст.	с.Нижні Станівці
59	Успенська церква (дер.)	1850 р.	с.Оршівці
60	Дзвіниця Успенської церкви (дер.)	19 ст.	с.Оршівці
61	Костянтинівська церква (дер.)	1779 р.	с.Ошихліби
62	Дзвіниця Костянтинівської церкви (дер.)	18 ст.	с.Ошихліби
63	Церква Різдва (мур.)	1812 р.	с.Шипинці
64	Троїцька церква (мур.)	1818 р.	с.Магала

65	Комплекс Іллінської церкви (мур.)	1560 р.	с.Топорівці
66	Іллінська церква (мур.)	1560 р.	с.Топорівці
67	Дзвіниця (мур.)	1560 р.	с.Топорівці
68	Миколаївська церква (дер.)	1885 р.	
69	Дмитрівська церква (дер.)	1871 р.	с.Дихтинець
70	Успенська церква (дер.)	1846 р.	с.Розтоки
71	Дзвіниця Успенської церкви (дер.)	19 ст.	с.Розтоки
72	Василівська церква (дер.)	1790 р.	с.Конятин
73	Дзвіниця Василівської церкви (дер.)	18 ст.	с.Конятин
74	Церква Різдва Богородиці (дер.)	1630 р.	с.Селятин
75	Дзвіниця церкви Різдва Богородиці (дер.)	18 ст.	с.Селятин
76	Церква Параскеви (дер.)	1881 р.	с.Усть-Путила
77	Дзвіниця церкви Параскеви (дер.)	19 ст.	с.Усть-Путила
78	Іллінська церква (дер.)	1898 р.	с.Шепіт
79	Дзвіниця Іллінської церкви (дер.)	к.19 ст.	с.Шепіт
80	Дмитрівська церква (дер.)	1794 р.	с.Білоусівка
81	Дзвіниця Дмитрівської церкви (дер.)	к.19 ст.	с.Білоусівка
82	Михайлівська церква (дер.)	1806 р.	с.Стара Жадова
83	Замкова церква (мур.)	13-16 ст.	с.Стара Жадова
84	Церква Олександра Невського (мур.)	1835 р.	с.Стара Жадова